

Beteckning: C- uppsats

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Trolldomsprocess i Ångermanland på 1670-talet
-En jämförande källstudie rörande trolldom och
rannsaking i Torsåkers socken

Jessica Johansson
Oktober 2010

C-uppsats 15 poäng
Historia

Lärarprogrammet/Historia C
Handledare Agneta Ney/Examinator Henrik Ågren

Abstract

I denna uppsats studeras en sedan tidigare obehandlad källa rörande häxprocessen i Torsåkers socken i Ångermanland under 1600-talet. Källan som innehåller två rättsliga protokoll och en berättande text kring den ovan nämnda processen påträffades av en arkivarie vid namn Göran Gullbro i arkivet på läns museet Murberget i Härnösand. I och med studien har en avskrift av källan gjorts samt att dess innehåll har studerats och jämförts med redan sedan tidigare kända källor rörande ämnet. Här avses häradsrättens rannsakningsprotokoll från händelsen samt en avhandling i ämnet som publicerades 1771 författad av en Jöns Hornaeus.

Studien ger ett möjligt svar på frågan kring den funna källans beskaffenhet, samt en redogörelse för dess innehåll inför kommande studier. Hypoteserna om Jöns Hornaeus som författare till källans berättande del samt att de två protokollen skulle kunna vara avskrifter av det sedan runt 300 år tillbaka förlorade kommissionsdomstolsprotokollet testas med spännande resultat.

Sökord: Häxprocess, Häxor, Avrättade, Trolldom, Torsåkers socken, Ytterlännäs, Dal, Ångermanland, 1600-talet, Rannsaking, Kommissionsrätten, Jöns Hornaeus

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Syfte, hypoteser och frågeställningar	5
2. Disposition	6
3. Bakgrund.....	7
3.1 Trolldomshistoria och processer i ett internationellt perspektiv.....	7
3.2 Svensk rättshistoria – Brott och straff.....	8
3.3 Massprocesserna under andra hälften av 1600-talet	9
3.4 Rannsakingarna i Dals, Torsåkers och Ytterlännäs socknar.....	10
3.5 Jöns Hornaeus	11
4. Forskningsfält.....	11
4.1 Trolldomsprocesser internationellt	12
4.2 Trolldom i svensk forskning	13
5. Metodisk diskussion	15
6. Ordlista.....	17
7. Källpresentation och källkritik	18
7.1 Jöns Hornaeus som författare till en del av handskriften	22
8. Resultatanalys.....	37
8.2 Handskriftens två första delar	37
8.3 Dokumentets beskaffenhet och placering i tid.....	38
8.4 De två protokollens innehåll.....	39
8.5 De dömda och för vidare prövning lämnade i rannsakningsprotokollet	44
9. Diskussion.....	47
9.1 Handskriftens beskaffenhet	47
9.2 Uppgifter om antalet anklagade och dömda i Torsåkers pastorat.....	48
10. Sammanfattning.....	51
11. Vidare studier av materialet	53
12. Käll- och litteraturlista	54
12.1 Källor.....	54
12.2 Litteratur	54
12.3 Internetsidor	55
12.4 Illustrationer.....	55
13. Bilaga 1. Skriftanalys av handskrift.....	56
14. Bilaga 2. Bokstavsanalyser för de två första delarna i handskriften	58

1. Inledning

Fenomen som till exempel troldom, häxor och troldomsprocesser är ett mycket intresseväckande ämne. Både nationellt och internationellt. En uppsjö av forskare har genom tiderna kartlagt troldomsprocesserna och sökt svar på hur det kunde komma sig att man under 1600- och 1700 talet kunde tro på dessa fenomen så till den grad att tusentals människor fick sätta livet till. Den troldomsprocess som ligger till grund för denna uppsats är den som utspelade sig i Torsåkers, Dals och Ytterlännäs socknar i Torsåkers pastorat i Ångermanland under åren 1674 och 1675. Mitt intresse för denna process växte fram eftersom den har kallats den hårdast drabbade av alla troldomsprocesser i Sveriges historia. Uppgifter säger att det där ska ha avrättats långt fler än vad det gjordes på andra platser i landet.¹ Utfallet för processen är dock osäkert då den kungliga troldomscommissionens protokoll, som fördes i de slutliga rättegångarna sedan över 300 år tillbaka, är försvunna.

Den enda som med dagens vetenskap ska ha återgivit uppgifter ur dessa protokoll från commissionens arbete i Torsåkers pastorat är en man som hette Jöns Hornaeus. Hornaeus gav år 1771 ut sin avhandling som handlar om troldom med utgångspunkt i Torsåkersprocessen.² Hornaeus har i denna, enligt egen utsaga, i första och andra hand utgått från en avskrift av kommissionsprotokollet och från muntliga vittnesmål som han själv tagit från människor som överlevt processen. Problemet i att kartlägga processens utfall ligger i att Hornaeus uppgifter inte har kunnat kontrolleras mot andra källor, då det saknas ytterligare redogörelser för commissionens domstolsförhandlingar i pastoratet. Under min källinventering kom jag över en handskrift som år 2005 blev funnen av arkivarien Göran Gullbro i arkivets gömmor i läns museet Murberget i Härnösand.³ Denna handskrift hade restaurerats men inte lästs i sin helhet. Genom att man lyckats läsa delar av dokumentet hade det börjats spekuleras kring om det skulle kunna vara denne Jöns Hornaeus som stod som handskriftens författare samt att materialet förhoppningsvis skulle kunna bära på nya uppgifter rörande processen i Torsåkers pastorat. Denna hypotes väckte mitt intresse och ligger tillsammans med två egna hypoteser till grund för min uppsats.

---

¹ Ankarloo (1971), s. 154ff.

² Titeln på detta verk är: *Sannfärdig berättelse: om det för 100 år sedan förelupna grufveliga trulldoms-oväsendet i Sverige i synnerhet lämpadt efter processen i Thorsåker och Angurmanland, der bästa opplysningen funnits; jemte omständelig beskrifning om vantro, signeri, skrock, allehanda*. Avhandlingen finns delvis återgiven i *Ångermanland-Medelpad : årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund* från 1935.

³ Dokumentet saknar arkivbeteckning samt namn överhuvudtaget. Den finns i skrivandets stund med i en utställning på Läns museet Murberget i Härnösand.

1.1 Syfte, hypoteser och frågeställningar

För att kunna studera häxprocessen i Torsåkers pastorat med hållbara resultat krävs att den knappa källtillgången kompletteras. De källor som forskare kan använda sig av till undersökningar av detta slag är många. Kyrkliga dokument, domstolshandlingar, kommissionshandlingar, privat förda protokoll och häradsrättsprotokoll är exempel på källor som kan ge en bild av processernas utseende och innehåll. Sockenstämmoprotokoll, mantalslängder och husförhörslängder är typer av källor som kan ge en bild av hur samhället, dess invånare och samhällsklimatet i den utforskade tiden och rummet såg ut. För att forskare överhuvudtaget ska kunna söka detaljer om processen i dessa källor krävs det dock att man först och främst har en uppfattning om vilka de inblandade i processen var, uppgifter som jag nämnt i inledningen inte är klara i fråga om processen i Torsåkers pastorat.

Syftet med min uppsats är att göra ett försök att bestämma beskaffenheten på den handskriften som hittades i Murbergets arkiv och på så vis möjligen tillföra en ny källa till denna historiska händelse. Kanske kan en handskriftsstudie av detta slag tillrättalägga en del av de oklarheter som präglar processen i Torsåker. Innehållet hoppas jag ska kunna ge ny information och/eller bekräftelse av tidigare uppgifter kring processen. Källstudien är utöver detta i sig högst vetenskapligt relevant då denna leder till att innehållet i källan blir känt för allmänheten. Detta betyder att källan kan användas till andra frågeställningar än den som präglar just denna uppsats.

Den främsta hypotesen som jag valt att arbeta utifrån i denna uppsats är att det skulle vara Jöns Hornaeus som står som författare till handskriftens tredje och sista del. En andra hypotes jag valt att arbeta utifrån är att denna tredje delen i handskriften är ett tidigt manuskript till Hornaeus avhandling från 1771. Handskriften inleds av två protokoll som jag hoppas kan innehålla nya icke sedan tidigare kända uppgifter kring processen i Torsåkers pastorat. Detta utifrån en tredje hypotes som säger att de två protokollen skulle kunna vara avskrifter av protokollet fört under kommissionens förhandlingar i pastoratet.

Den första frågan jag ställer mig är: Vilka belägg kan jag finna för och emot mina hypoteser? Denna fråga vill jag besvara för att konstaterandet av källans beskaffenhet är en avgörande del för att kunna göra en hållbar källkritisk granskning av källan. Denna fråga kommer i uppsatsen behandlas under rubriken källpresentation och källkritik. Min andra och huvudsakliga fråga är: Kan källan fungera som ett komplement till redan kända uppgifter eller ge ny upplysning kring processen i Torsåkers pastorat? Denna fråga är viktig då man i dag

inte med säkerhet kan säga hur många och vilka som anklagades och hur många och vilka som slutligen avrättades under processen i Torsåkers pastorat vilket hindrar den fortsatta kartläggningen av den samme.

2. Disposition

Efter uppsatsens inledande delar där inledning, syfte, hypoteser och frågesällning samt detta dispositionsavsnitt presenteras, följer uppsatsämnets bakgrund där jag kommer ge en översikt av trolldomshistorien nationellt och internationellt, den svenska rättshistorien då det gäller trolldomsbrott, rannsakingen i Torsåkers pastorat samt en redogörelse för vem Jöns Hornaeus var. Efter bakgrunden följer sedan ämnets forskningsfält. Här presenterar jag först ett urval ur den enorma uppsjö av trolldomsforskning som har författats. Fokus i denna ligger på allmän forskning och jag redovisar även, i den mån det går vilket material forskarna i sina studier har utgått ifrån. Efter min metodiska diskussion som följer efter forskningsfältet har jag lagt in en ordlista över begrepp som kan behöva förklaras. Dessa ord är hämtade från Svenska akademiens ordbok (SAOB).

Under rubriken Källpresentation och källkritik har jag presenterat mina källor samt lagt in en jämförande analys av Hornaeus avhandling från 1771 och den tredje och sista delen i handskriften för att göra ett försök att pröva författarskapet till denna del. Jag kommer i detta avsnitt utgå ifrån Hornaeus avhandling och redogöra för vilka likheter och skillnader tredje delen i handskriften har med denna. I resultatdelen har jag sedan med hjälp av de två inledande protokollen av handskriften sökt om några fastställanden av redan kända uppgifter kring processen kan göras eller om dessa faktiskt kan ge några nya uppgifter. Uppsatsen avslutas sedan med en sammanställning av resultat och diskussion kring dessa samt förslag på vidare studier av materialet. Som bilagor i slutet av uppsatsen följer den skriftanalys som jag gjort av handskriften samt de två bokstavsanalyserna som även de är sammanställda av mig själv.

3. Bakgrund

3.1 Trolldomshistoria och processer i ett internationellt perspektiv

Trolldom och magi som en del av mänsklig kultur kan genom källor spåras så långt tillbaka det är möjligt att komma. Folkliga föreställningar och myter talar om trollkunniga på nattliga resor, ondsinta varelser och kvinnliga väsen som flyger omkring på föremål.⁴ Vanligt har det genom alla tider mer eller mindre varit att kloka gummor, gubbar och medicinmän anlätades och hjälpte till vid exempelvis sjukdomar och strul i kärlekslivet. Trots att det var dessa som man vände sig till för att få hjälp så var deras magiska kunskaper i denna tid ett påtagligt hot mot den övriga befolkningen. Under århundradena har trolldomskunniga om deras praktiserande gått snett löpt en stor risk att anklagas för häxeri. Den typen av anklagelser kunde också komma om de av någon anledning gjorde sig ovän med någon annan. De trolldomskunniga var lätta att göra till syndabockar.⁵

Myten om häxan däremot och uppfattningen om denne som djävulens redskap samt de sammankomster man kallar för häxsabbat är alla senmedeltida fenomen. Dessa fenomen har växt fram genom en sammanvävning av olika föreställningar och myter, som länge funnits som en allmänt accepterad del i vardagen, en överhets strävan efter kontroll samt kyrkliga intressen.⁶ Den folkliga trolldomskulturen kunde dock inte ensamt ha lett till de stora häxprocesser som vi i modern tid känner till. Historikern Jan Stattin påpekar i sitt förord till bröderna Sundins bok *Häxorna: häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland* att det för att denna typ av hysteri skulle kunna uppstå också måste ha funnits ett visst mentalt klimat hos en befolkning.⁷

Kejsarna och senare den kristna kyrkan började kraftfullt begränsa den magiska rörelsefriheten. Detta var en följd av hur myndigheterna i senrepublikens Rom smått började kontrollera trollkonsten. Folket fick inte längre bruka denna typ av konst fritt då magisk verksamhet började ses som ett hot emot kristendomen. De som valde att trotsa detta och ertappades ställdes inför rätta som kättare.⁸ Det finns flertalet studier som har visat hur stat och kyrka i tidigmodern, tid för att behålla ordning i samhället samarbetade.⁹

---

⁴ Nilsson (2005), s. 9.

⁵ Se Ankarloo (2007), s. 15. Gadelius (1913-1913), s. 1ff. Nilsson (2005), s. 9. samt Åberg (1989), s. 8f.

⁶ Nilsson (2005), s. 8ff.

⁷ Sundin & Sundin (1978), s. 5.

⁸ Ankarloo (2007), s. 25.

⁹ Se Sörlin (1993), Oja (1999) eller Wallenberg Bondesson (2003).

Verk som exempelvis *Malleus Maleficarum* som utkom 1487 spridde tanken om häxor och häxsabbater som något ont och mörkt över västvärlden. Det var två munkar vid namn Jakob Sprenger och Heinrich Institores som författade handboken som var den värst propagerande bland flera verk. Här kunde läsaren lära sig om konsten att upptäcka, avslöja och bekämpa häxor. Också i Sverige brukades denna handbok flitigt.¹⁰ I Europa har man anklagat folk för utövande av trollkonst sedan långt tillbaka i historien. De häxprocesser som uppstod kretsade kring pactum- och sabbatsmål. Så var också fallet med de senare svenska processerna.¹¹ Under 1500-talet ökade de stora häxprocesser på den europeiska kontinenten kraftigt i antal och sin kulmen hade dessa nått redan på 1620-talet.¹²

3.2 Svensk rättshistoria – Brott och straff

De äldre svenska trolldomsmålen lika som de i England, Norge och Danmark var spridda i både tid och rum. Det var då inte alls några massförföljelser var det inte frågan om. De brott som man stod anklagade för var maleficium eller förgöring som det heter på svenska. Förgöring handlar om att enstaka personer genom magi frambringa skadegörelse på människa, djur, växter eller egendom. Också i Sverige fanns den grogrunden som behövdes för att större häxprocesser skulle kunna uppstå. En högst levande folketro och en överhets vilja att bibehålla kontrollen och lugnet hos befolkningen. Vid början av 1650-talet övergick anklagelserna till att handla om pactum- och/eller sabbatsmål, så som de hela tiden hade gjort på den europeiska kontinenten.¹³

I inledningsskede innan häxhysterin bröt ut under 1660-talets Sverige utreddes alla anklagelser om trolldom, lika som övriga brottsmål av hovrätterna i landet. Våra tidiga landskapslagar utfärdade dödsstraff för sådana som ertappats och överbevisats med att bruka trolldom med följden att folk eller boskap tagit skada, det vill säga förgörig. De icke skadliga brotten ägnades inte lika mycket intresse i lagarna. Dödsstraff utfärdades enligt Magnus Erikssons landslag endast om trolldomen lett till döden, annars dömdes böter ut.¹⁴ 1734 försvann dödsstraffet för trolldom. Pactummål var dock straffbart med döden fram tills Gustav den III tid.¹⁵

---

¹⁰ Se exempelvis Nilsson (2005), s. 10.

¹¹ Ankarloo (1971), s. 22. För begreppsförklaring se ordlista på s. 16 i denna uppsats.

¹² Sörlin (1993), s. 25.

¹³ Ankarloo (1971), s. 22.

¹⁴ Åberg (1989), s. 15f.

¹⁵ Ibidem, s. 70.

Under 1500- och 1600-talen dömdes icke skadlig magi genom att man tillämpade de lägre straffskalorna i förgörningsparagrafen och övriga mål dömdes med hjälp av kyrkliga bestämmelser och rättsskipning. Bland annat dömdes grova trolldomsbrott utifrån ett appendix i Kristoffers landslag där delar av Mose lag ingick.¹⁶ Viktigt att veta är att man under massprocesserna frångick vanlig praxis i domstolarna. Barnvittnesmål var formellt tidigare ogiltiga. Men nu tillskrevs de värde genom att vittnesmålen kvantitativa tyngd räknades om i bråkdelar. På så sätt räckte det till att fylla den bevisning som krävdes för en fällande dom. Tidigare hade inte heller utsagor ifrån andra trollkonor tillmätts något värde. Detta gällde fortfarande ute i Europa. Men i Sverige kom dessa *complicates* som de kallades figurera som huvudvittnen och ha en avgörande roll för ett måls utgång.¹⁷ Tydligt kan man också se att kriterierna för att ett brott skulle ses som ett grovt trolldomsbrott sjönk.

3.3 Massprocesserna under andra hälften av 1600-talet

Under 1600-talets andra hälft inleddes en omfattande process i Dalarna. Denna massprocess ledde till samma händelseförlopp även på andra platser i Sverige. Under 1660-talet fick man intrycket av att man höll på att förlora kontrollen då insända rannsakingar till hovrätten och anklagelser om trolldom steg mycket snabbt i antal. Då tillsattes kommissionerna som var specialdomstolar med uppgift att på plats ute i landet rannsaka anklagelserna.¹⁸ Inom loppet av ett par år avrättades omkring tre hundra människor för barnaförande, sabbats- och pactumbrott. På grund av dåliga levnadsförhållanden och grymma förhörsmetoder tror man även att en okänd mängd människor kan ha avlidit då de satt arresterade.¹⁹

Den första kommissionen, Norrlandskommissionen tillsattes 1673 under ledning av landshövdingen i Västerbotten, Johan Graan. Denna hade i uppgift att rannsaka Delsbo, Härnösand och Söderhamn men kom aldrig igång med sitt arbete. Kungen utsåg därför i slutet av mars 1674 en ny Norrlandskommission. Den nya kommissionen fick nu på grund av ytterligare trolldomsrannsakingar insända till hovrätten i uppgift att även rannsaka Hälsingland och Gävle samt Säbrå och Sollefteå i Ångermanland.²⁰

Genom brevväxling mellan guvernör Carl Sparre som var den nya kommissionspresidenten och konungen, framgår att Sparre ställde sig motvillig till att inleda rannsakingarna snarast

---

¹⁶ Ankarloo (1971), s. 234.

¹⁷ Ibidem, s. 243 f samt s. 286-299.

¹⁸ Ibidem, s. 26.

¹⁹ Ibidem, s. 44ff samt s. 340ff.

²⁰ Ibidem, s. 154 ff.

möjligt som kungen hade förordat. Detta berodde tillexempel på att det i de, av missväxt och nödår drabbade orterna skulle bli svårt att sörja för den stora kommissionen som uppgick till 25 personer. Även om konungen inte hade overseende med detta så ledde denna tids långsamma postgång till att kommissionens arbete i Sollefteå inte kom igång förrän cirka fem månader efter att kommissionen tillsattes, nämligen den 8 september 1674. När kommissionen tog ett uppehåll över julen hade den hunnit rannsakat Sollefteå, Boteå, Härnösand och Säbrå. Av 150 anklagade som hörts hade en cirka en tredjedel, 48 misstänkta dömts till döden och en tredjedel friats helt.²¹

När kommissionens ledamöter insåg vilket tidskrävande arbete som krävdes sände de ut brev till prästerna i de många drabbade orterna för att de skulle bistå dem med hjälp genom att genomföra en inledande rannsaking. Man bad att allmogen skulle förhöras och att listor skulle upprättas över misstänkta trollkonor samt de bortförda och vittnande barnen. Kommissionen skulle hålla det för ”ett särdeles gott och bepriseligt verk, allenast att allt sker med gott fog och lämpa” om prästerna kunde förmå anklagade trollkonor att bekänna.²²

3.4 Rannsakingarna i Dals, Torsåkers och Ytterlännäs socknar

I oktober 1674 inledde häradsrätten sin rannsaking vid Hammars gästgivaregård i Torsåkers pastorat. Protokollet från denna rannsaking är den enda primärkällan som berättar något om denna händelse. I protokollet kan man finna att Torsåkers socken rannsakades mellan den 19 och 21 oktober, Dals socken från den 21 oktober till och med den 27 oktober, och Ytterlännäs omnämns i rannsakningsprotokollet mellan den 28 oktober till och med den 3 november. 60 personer dömdes att mista livet och 11 personer lämnades av häradsrätten för att dömas eller frias av kommissionsrätten som snart skulle anlända till pastoratet.²³

Den norra trolldomskommissionens slutliga dom i processen i Torsåkers pastorat har inte kunnat fastställas på grund av att uppgifter kring detta saknas. Flera domstolsprotokoll från kommissionens arbete i Ångermanland är försvunna sedan en lång tid tillbaka. De enda uppgifter om domen i Torsåkers pastorat som finns är de som Jöns Hornaeus redogör för i sin avhandling ifrån 1771. De uppgifter som han redogör för har inte kunnat bekräftas då källor att jämföra dessa med saknas.

---

²¹ Ankarloo (1971), s. 154ff.

²² Ibidem, s. 158.

²³ Nordquist (red) (2001).

3.5 Jöns Hornaeus

Som författare till handskriften eller åtminstone den tredje och sista delen av den samma har jag en hypotes om att en man vid namn Jöns Hornaeus skulle kunna stå. Hornaeus föddes den 3 juni 1715 i Hammar, Ytterlännäs och avled efter en lång tids sjukdom i maj 1778. Efter sin fars död 1753 tog han över arbetet som komminister i pastoratet. Hornaeus var den tredje generationen på detta ämbete då hans farfar Laurentius också han hade haft det. Hornaeus började tidigt intressera sig för processen som runt ett halvt sekel tidigare hade utspelat sig i hans hembygd och började samla på sig material kring denna. Så småningom skulle detta material utmytna i en avhandling något som han från början inte hade för avsikt. Enligt honom själv hade han vid sitt skrivande tillgång till en avskrift av kommissionsprotokollet, andra skriftliga dokument rörande trolldom och processen samt muntliga redogörelser som han tagit upp från människor med koppling till processen i fråga. Avskriften av kommissionsprotokollet ska han ha fått ifrån en prästman vid namn Eurenus som vid denna tid hade det i sin ägo.²⁴ Hornaeus är den ende som har sammanställt innehåll ur det saknade kommissionsprotokollet innan det gick förlorat. Det är därför inte konstigt att hans avhandling är den klart viktigaste källan som redogör för processen i Torsåkers pastorat.

4. Forskningsfält

Trolldomsprocesser överlag har skapat ett stort intresse i forskarvärlden både i och utanför Sverige, vilket tar sig i uttryck i den mängd publikationer som finns. Inom forskningen har det gjorts åtskilliga ansatser att försöka förklara trolldomsfenomenet utöver de verk som redogör för enskilda och komparerar innehållet i flera processer. De allra flesta undersökningarna har dock en förklarande karaktär.

Att beskriva händelseförloppet i processer och allra helst att ge en bild av de individer som figurerar i dem har visat sig vara aningen komplicerat. Det är nämligen så att trolldomsväsendet är en tidig företeelse vilket resulterar i att bevarat källmaterial kring de inblandade finns i liten omfattning. Några undantag är till exempel de Europakoloniserade delarna av den nordamerikanska kontinenten, Island, Norge, Sverige, Danmark, Finland, Polen, Ungern, Portugal och Baltikum som alla drabbades av massprocesser senare än andra drabbade länder på kontinenten. Den spanska inkquisitionen har också sitt eget arkiv med

---

²⁴ Hornaeus (1935), s. 139f.

material rörande detta bevarat. Trots den förlupna tiden finns dock en del källor som beskriver häxväsendet bevarade runt om i de många av de drabbade områdena.²⁵

Den internationella såsom den nationella forskningen kring trolldom och häxprocesser är viktig i min uppsats för att kunna sätta in anteckningar och dess innehåll i ett sammanhang samt för att förstå den behandlade tidens ställningstaganden och världsuppfattning. För att kunna analysera de uppgifter anteckningarna kan ge oss behöver de sättas in i dess rätta kontext. De verk som jag valt ut är ett axplock av det som finns i forskningsfältet och de är valda för att studiernas resultat visar lite av den utforskade tidens anda. Det är också intressant att se vilket eller vilka källmaterial forskare i tidigare studier har använt sig utav.

4.1 Trolldomsprocesser internationellt

Internationellt i forskningsfältet kan nämnas till exempel den danske antropologen Gustav Henningsen. I hans avhandling skildrar han den kanske största häxprocessen vi känner till. Den i Baskien, Spanien i början av 1600-talet.²⁶ Henningsen finner med hjälp av dokument från den spanska inkquisitionens arkiv till exempel att endast sex stycken av runt 2000 kvinnor och män som var anklagade avrättades. Den humanitet som här visades i dömandet, till skillnad ifrån läget i Norden hörde enligt Henningsen ihop med att de inkvisitorer som dömde inte var överens om trolldomens sanna natur.²⁷ I detta verk skildrar Henningsen den av inkvisitorerna som kämpade med att ge häxor syndernas förlåtelse så de slapp dödsstraff. Denne man lyckades rädda tusentals anklagade från häxbålen som brann i det spanska riket tack vara att han hade den yrkesmässiga positionen han hade och för att han ställde sig skeptisk mot att trolldom präglades av den ondska som vi i de svenska processerna känner. Denna process hade slående många likheter med den försvenskade processtypen. Till skillnad ifrån övriga processdrabbade platser på europakontinenten fanns här också vittnesmål från barn om barnaförande och blåkullafärder.²⁸

För vidare internationell forskning som utgår ifrån kyrkans roll se till exempel verk av den brittiska historikern Hugh Trevor-Roper. Han har i sin forskning förklarat de stora trolldomsprocesserna som förklädda kättarförföljelser. Här menar han att det är social spänning i någon form som var den drivande kraften bakom processernas framfart över västvärlden. Det kunde exempelvis vara spänningen mellan kyrkan och dess följeslagare och

---

²⁵ Se exempelvis Ankarloo (1971), *passim*.

²⁶ Henningsen (1987).

²⁷ Ibidem, s. 285f.

²⁸ Ibidem, *passim*.

den övriga befolkningen. Samt att den religiösa övertygelsen hos folket ledde till att trolldomsväsendet fick sådant genomslag som den fick.²⁹ Den amerikanska historikern Richard Godbeer har granskat den folklöre som brukades i den brittiska kolonin New England på den amerikanska kontinenten. Här utspelade sig bland annat en process i Salem som slutade med att minst 25 personer förlorade livet. Också hans resultat visar att det religiösa sättet man levde på i allra högsta grad påverkade utgången i processen. Vidare finner han att de religiösa ledarna hade stor makt över befolkningen och hur processen utspelade sig.³⁰

4.2 Trolldom i svensk forskning

Sveriges trolldomsprocesser är behandlade i en större mängd forskning. De allra flesta verk har utgångspunkt i en eller flera, utifrån geografi valda processer. Inledningsvis redogör alla författarna, mer eller mindre för processernas historik nationellt och internationellt. En del verk behandlar dock de svenska processerna som fenomen, över lag.

En i denna skara av forskare och lokalhistoriker är psykiatriprofessorn Bror Gadelius som skriver om tro, vidskepelse och trolldomsväsendet i den svenska historien. I Gadelius *Tro och öfvertro i gångna tider* från 1912—1913 diskuterar han trolldomsväsendet utifrån psykologiska termer.³¹ Berättelser om trolldom och djävulstro porträtteras ”i den andliga miljö och den tro, hvarur dessa fenomen framgingo”³² Han beskriver trolldomsväsendet som en ofrivillig folkhysterisk företeelse och hans resultat intygar att detta fenomen inte skulle ha utspelats på det sätt det gjorde om inte folket under denna tid levde i sådan övertro som de gjorde. Sina slutsatser drar han ifrån domstolsprotokoll och rannsakningsprotokoll samt annat tillgängligt material ifrån Riksarkivet, Statsarkiv och Kungliga biblioteket. Ingen vikt läggs vid processen i Torsåker, Ångermanland, mer än att den nämns i förbifarten vid ett par tillfällen. Hänvisningarna är ofullständiga då sidhänvisningar i de få noterna som finns sällan används.

Historikern Per Sörlin har i sin avhandling gett en översikt och analys av trolldomsprocesser underställda Göta hovrätt.³³ Göta hovrätt instiftades 1634 som den näst äldsta av Sveriges sex hovrätter. Svea hovrätt instiftades som den första 1614. Göta hovrätts verksamhetsområde under denna tid var Götalandskapen i dess dåvarande omfattning samt Värmland och senare

---

²⁹ *The European witch-craze of the sixteenth and seventeenth centuries* (2001) En fulltext som saknar sidnumrering och därför saknas sidhänvisningar. Finns på: http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=719&layout=html#chapter_77036

³⁰ Godbeer (1992), *passim*.

³¹ Det är två utgivningsår då boken består av två sammanslagna volymer som kom ut olika år.

³² Gadelius (1912-1913), s. 9 i förordet.

³³ Sörlin (1993), *passim*.

också Blekinge, Bohuslän, Halland och Skåne.³⁴ Detta gör att denna undersökning inte behandlar mitt valda ämnesområde. Sörlin använder sig i sin forskning av till exempel Göta hovrätts underrätters rannsaksprotokoll ifrån perioden 1635-1754 och den första av två hovrättsresolutioner: *Criminalia* 1635-1689. Sörlin poängterar att man i analysarbetet måste göra skillnad på doktrin, kyrkan som institution och de olika prästernas agerande. Det europeiska häxväsendet vilade på det fundament som den kristna läran utgjorde. Det samma gällde inte i lika stor utsträckning det svenska trolldomsväsendet då reformationen innebar att kyrkan framtog en stor del av den makt de tidigare haft.³⁵ Som tidigare nämnts så dömdes också grövre brott utifrån kyrkolagen.³⁶

Historikern Bengt Ankarloo ger i sin avhandling en bred översikt över häxväsendet i Sverige. Han analyserar det svenska häxväsendet utifrån bl.a. demologiska, geografiska och ekonomiska utgångspunkter. Han finner att häxväsendet i Sverige kan delas in i händelsefaser. Den första är inledningskeendet och utgörs av: medeltiden fram till mitten av 1600-talet. Den andra är perioden han kallar ”oväsendet”. Denna rasade i Dalarna, Norrland och Stockholm mellan 1668 och 1677 då processerna får ett tvärt slut i Stockholm.³⁷ Ankarloo har i sin undersökning tagit del av en mängd källmaterial. Ett axplock av dessa är lagmaterial, bland annat kyrkolagstiftningen och tänkeböcker som är bevarade i en del av landets städer från mitten av 1400-talet och framåt, domböcker från mitten av 1500-talet och framåt, de bevarade rättsprotokollen ifrån tiden innan Svea hovrätts tillkomst 1614, kriminalresolutioner och andra akter ifrån hovrättens verksamhet, lagstiftningsåtgärder samt konungens, centralmaktens och senare hovrättens kontroll över och ingripanden i den lokala rättskipningen. Med dessa källor och många fler kartlägger han de svenska processerna.³⁸

En mängd lokalhistoriska böcker, uppsatser och artiklar har också publicerats sedan processernas tid. En del av dessa redogör för processerna i Ångermanland och där ibland processen i Torsåkers pastorat. Gemensamt för dessa verk är att de alla utgår ifrån samma ursprungskällor. Häradsrättsprotokollet från rannsakingarna, brevväxling mellan till exempel guvernör Sparre och konungen³⁹ samt Hornaeus avhandling från 1771.⁴⁰ Källtillgången kring

³⁴ <http://www.botvid.org/dokument/AnletsBladet%202%202009.pdf> Hämtat den 6/4-2010 kl. 11.13

³⁵ Sörlin (1993), s. 79ff.

³⁶ Se under rubriken *Svensk rättshistoria – Brotts och straff* på s. 7 i denna uppsatts.

³⁷ Ankarloo (1971), *passim*.

³⁸ För ytterligare exempel på Ankarloos forskning se *Satans raseri: en sannfärdig berättelse om det stora häxväsendet i Sverige och omgivande länder* (2007).

³⁹ Se under rubriken *Massprocesserna under andra hälften av 1600-talet* på s. 8 i denna uppsatts.

⁴⁰ För andra bearbetningar av processen i Torsåkers pastorat se till exempel: Sundin, P & Sundin, T (1978) *Häxorna: Häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland* eller Jan Stattins artikel *Häxprocessen i Torsåker 1674-1675* i *Hola elevförbunds årsskrift* från 1953. För skönlitterära verk se till exempel Fahlén, O:s romaner *Dömd till yxa och bål: en berättelse om häxprocesserna i Torsåker 1674-75* från 1985 eller

just denna process är med andra ord mycket knapp. Då det gäller forskning rörande koncept och de i förhållande till dessa slutliga urkunder har jag inte kunnat finna något material som i denna uppsats är användbart. Inte heller har jag lyckats finna några exempel där det förekommer koncept. Ett undantag här är fallet med Unionsbrevet från mötet i Kalmar 1397 som enligt teorier anses kunna vara bland annat ett koncept. Weibull menar att detta kan avgöras genom att dokumentet inte uppfyller de krav som vid denna tid ställdes på ett dokument av dess slag. Felskrivningar och rättelser förekommer. Brevet som består av papper i stället för pergament som det under denna tid skulle var inte heller helt färdigställt eller rätt beseglat.⁴¹ Kring detta dokument har jag inom ramen för denna uppsats dock inte lyckats hittat några analyser som skulle kunna hjälpa mig i min studie.

Den tidigare forskningen kring trolldom och processer ger tillsammans med ämnets bakgrund en kontext till det ämnet min uppsats utgår ifrån. I forskningen har det i flera fall varit svårt att beskriva händelseförloppet i processer samt att ge en bild av de individer som figurerar i dem då det är en tidig företeelse och källor saknas. Det är viktigt att det berättas om tidens tro och framförallt de människor som varit aktiva i historiska händelseförlopp. Detta för att tragiska händelser som denna inte ska få upprepas. Med detta i grunden kan det vara användbart att se på vilka källor andra författare har brukat i sina studier kring trolldomsprocesser runt om i världen. Detta för att själv få idéer om vart man kan söka vidare då de källor man känner till inte längre kan bistå med något nytt.

5. Metodisk diskussion

För att redogöra för mina metodiska beslut vill jag börja med att förtydliga att jag har läst ytterligare litteratur för att kunna lära mig läsa handskriften då den är skriven med ålderdomlig handstil och till viss del ett för mig ”främmande” språk. För detta har jag använt mig av *Nordisk paleografi* från 1974 av Lars Svensson är en handbok i paleografi⁴² med kommenterade nordiska skriftprov från slutet av 1200-talet till sent 1800- tidigt 1900-tal. Också Robert Swedlund och Olof Svenonius andra upplaga av *Svenska skriftprov 1464 – 1828: Texter och tolkningar* ifrån år 1948 har varit till stor hjälp i min dokumentanalys. Dessa verk gav mig den kunskap i läsandet av ålderdomlig skrift som jag behövde för att kunna söka svar på de frågeställningar som är ställda i min uppsats i mina källor.

Holmbergs, B.R:s roman *Visgossens bror* från 1998. Dessa verk baseras dock på innehållet i rannsakningsprotokollet och uppgifter i Hornaeus avhandling.

⁴¹ <http://runeberg.org/scandia/1931/0121.html> Hämtat den 23/9-2010.

⁴² Paleografi är vetenskapen om äldre tiders skrivkonst, skrivarter och dess historia. Se Svensson (1974), s. 17.

Jag inledde alltså arbetet med att läsa skriftprover ifrån sent 1600-tal samt 1700-talet. Detta för att bekanta mig med både de tidstypiska skrifterna och språkbruket under denna tid. Sedan analyserade jag handskriften för att avgöra vilken typ av skrift författaren har använt sig utav.⁴³ Då skriften skiljer sig en del mellan dokumentets olika delar utarbetade jag två bokstavsanalyser, en för vardera av de två första delarna.⁴⁴ Med hjälp av dessa och med stöd av Svenssons och Swedlund & Svenonius handböcker sammanställde jag sedan en avskrift av handskriften. Denna avskrift av handskriften tillsammans med övriga källor får sedan ligga till grund för den kvalitativa källstudie som jag genomfört i denna uppsats. Jag har valt att göra en kvalitativ studie av materialet då denna metod är bäst anpassad till mitt forskningsproblem. En kvalitativ studie tillåter mig att utgå ifrån mer öppna frågor som jag till exempel gör i min andra frågeställning: Kan källan fungera som ett komplement till redan kända uppgifter eller ge ny upplysning kring processen i Torsåkers pastorat? En fråga som inte alls är specifik och avgränsad utan som skulle kunna ge en mängd olika svar.

I och med min studie har jag gjort en direkt jämförelse mellan den tredje delen i handskriften och Hornaeus avhandling från 1771 som finns återgiven i Ångermanland-Medelpad : årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund från 1935 för att svara på den första frågan: Vilka belägg kan jag finna för och emot mina hypoteser? Resultatet av denna jämförelse kommer jag att återge under rubriken källpresentation och källkritik i denna uppsats. Jag har även jämfört de två protokollen i handskriften med rannsakningsprotokollen från häradsrättens rannsaking under trolldomsprocessen 1674—75 i Torsåkers pastorat i Ångermanland för att få svar på fråga två: Kan källan fungera som ett komplement till redan kända uppgifter eller ge ny upplysning kring processen i Torsåkers pastorat?

---

⁴³ Se bilaga 1, Skriftanalys av handskrift.

⁴⁴ Se bilaga 2, Bokstavsanalyser för de två första delarna i handskriften.

6. Ordlista

- Barnaförande – Föreställning om att trollkonor förde med sig barn och unga på sina resor till häxsabbaten i Blåkulla. Ofta mot dessas egen vilja.
- Bola – Ett annat ord för att bedriva otukt, eller att ha sexuell umgänge. Återfinns ofta i äldre bibelupplagor.
- Bära – Benämning på ett slags trollväsen som enligt äldre folkstro tillverkas av en mängd olika material.
- Complicates – För häxeri anklagade som erkänt sina synder och som i sin tur angav och vittnade mot andra anklagade. (Hämtat ur den nedan nämnda litteraturen. Finns med få undantag med i de översiktliga verken.
- Demonologi – Lära om demoner och onda andar – Ett försök att förklara den onda världen.
- Förgöring – Den svenska betäckningen på maleficium, magisk skadegörelse. Folklig anknytning.
- Häxysteri – Avser processer som drivs av hysteri till skillnad från när en eller ett mindre antal kvinnor/män blir anklagade för trolldomsutövande.
- Kättare – En person vars åskådning strider mot en etablerad trosuppfattning.
- Lövjerska – kvinna som (yrkesmässigt) utövar trolldom
- Maleficium – Magisk skadegörelse på människa, djur, växter eller annan egendom.
- Massprocess – En process där en hel grupp människor står inför rätta i samma process.
- Pactum – När man ingått ett förbund med djävulen.
- Process – Ett annat ord för rättegång som tidigare brukats.
- Sabbat – Ett gästabad med djävulens i sällskapet. Ofta utspelade sig dessa gästabad i Blåkulla.
- Städsel – En betalning för till exempel anställning.
- Trolldom – verksamhet med övernaturliga och mystiska medel.
- Trolldomskommission – tillfälligt anordnad domstol med uppdrag att rannsaka och döma angående någons påstådda förmåga att utöva trolldom.
- Trolldoms- och vidskepelseprocesser – Detta är den svenska benämningen på den europeiska kontextens ”häxprocesser”
- Trollkonor – Kvinna som ansågs ha förmåga att utöva trolldom. En svensk synonym till det europeiska begreppet ”häxa”.

Hämtat från SAOB (Svenska akademiens ordbok) samt litteratur i litteraturlistan.

7. Källpresentation och källkritik

I en kvalitativ källstudie är det viktigt att granska källorna som brukas med hjälp av en källkritisk metod. Detta för att de ska kunna värderas och trovärdighetsbedömas. Jag kommer att utgå ifrån de källkritiska principer som Torsten Thurén behandlar i sin bok *Källkritik*. Den första principen kallar han för *äkthet*. Med detta menar Thurén att för att källan ska vara trovärdig ska den först och främst vara det den utger sig för att vara. Den andra principen, *tidssamband*, säger att trovärdigheten ska minska ju längre tid som gått mellan den ursprungliga händelsen och källans berättelse om händelsen. *Oberoende* är den tredje principen och med detta menar Thurén att källan bör ”stå för sig själv”, inte vara till exempel en avskrift eller ett referat av en annan källa. Den fjärde och sista principen är *tendensfrihet*. Det vill säga misstanke om att källan ger en falsk bild av verkligheten på grund av någons personliga eller andra intressen att förvränga sanningen får inte finnas. Thurén betonar också att det är viktigt att i källkritiken skilja på berättelser om något och kvarlevor eller lämningar av något.⁴⁵

Jag kom som tidigare sagts under min källinventering över en handskrift i form av en anteckningsbok. Denna hittades år 2005 i en mapp märkt ”Trolldom” och troddes utifrån att de innehöll Ortsbenämningar kunna innehålla uppgifter kring trolldomsprocessen i Torsåkers pastorat 1674–75. Efter att jag hade granskat anteckningsboken kunde jag konstatera att den innehållsligt rörde ämnet trolldom och jag bestämde mig för att vidare studera den.⁴⁶ Små delar ur dokumentet hade dock kunnat läsas av arkivarien Göran Gullbro och medarbetare till denne och resulterat i en hypotes om att teologen Jöns Hornaeus skulle kunna stå som författare till handskriften. Jag har inför mitt arbete gjort en avskrift av handskriften för att underlätta studien av den samma.⁴⁷

Handskriften är, enligt min egen skriftanalys, författad i en kombination av den latinska och den tyska nygotiska skriftstilen. Utifrån att jag har kunnat konstatera detta ska dokumentet vara nedtecknat någon gång mellan slutet av 1500-talet och början av 1800-talet då dessa skriftstilar i stort var de som användes i Sverige.⁴⁸ Inget årtal finns i dokumentet angivet vilket gör det svårt att avgöra exakt när handskriften skrevs. Innehållet i handskriften visar dock att den har författats efter år 1674. Detta år utspelar sig nämligen

⁴⁵ Thurén (2005), s. 13.

⁴⁶ Handskriften hade sedan tidigare inte, enligt arkivarien Gullbros vetenskap granskats av någon. Under min litteraturinventering fann jag dock en avskrift av handskriften som 1917 skrevs av Emanuel Linderholm.

⁴⁷ Johansson (2010)

⁴⁸ Se bilaga 1. Skriftanalys av handskrift.

trolldomsrannsakingen i Torsåkers pastorat, en händelse som man i handskriften hänvisar tillbaka till. Handskriften består av tre delar. De två första delarna är förda protokoll över invånare anklagade för trolldomsbrott i Ytterlännäs respektive Dals socken i Torsåkers pastorat i Ångermanland. Den tredje delen i dokumentet har titeln *Anmärkingar öfver Trollkiäring wäsendet*. Innehållet i denna är just vad titeln avslöjar. Författaren diskuterar trolldomsväsendet utifrån ett lokalt och till viss del nationellt perspektiv.

Att kritiskt granska källan är aningen svårt, då dess äkthet och oberoende inte har kunnat bestämmas och inte går att avgöra förrän källan har studerats närmare. Den tredje delen är av en mer berättande karaktär, vilket kan sänka dess trovärdighet, beroende på vilken frågeställning man vill svara på. I den mån det är möjligt med en jämförelse så är detaljerna i denna del överensstämmande med samtida redogörelser för trolldomsväsendet. Det gäller i första hand datumangivelsen i protokollen som är överensstämmande med när kommissionen skulle ha befunnit sig i socknen, samt exempelvis att två gossar från Nordingrå ska ha varit aktiv med angivelser. Det går nämligen att läsa i kyrkoräkenskaperna att dessa fått betalt från kyrkan för sina tjänster i socknen. Då det gäller tendensfriheten i denna del av källan så är också det svårt att avgöra innan studien är genomförd och en författare har fastställts. I den tredje delen kan man läsa att författaren enligt denne själv strävat efter en oberoende och sanningsenlig återgivning av händelsen.⁴⁹

De två protokollen i handskriften är troligtvis ögonvittnesskildringar, något som visar sig i att nedtecknandet sker i presens. Detta kan ge dem mer trovärdighet utifrån vilken frågeställning en forskare har. Här går det inte att jämföra innehållet med samtida eller andra skildringar, då det innan granskning är oklart vad protokollen har för ursprung. Om min hypotes stämmer att de har nedtecknats i samband med kommissionsförhandlingarna, så finns det inga kända källor som innehållet kan kollas mot. Det finns nämligen inga andra källor som berättar om kommissionsarbetet i socknen.⁵⁰ Protokollen i handskriften är inte fullt överensstämmande med rannsakningsprotokollet från platsen. I min uppsats kommer de två protokollen att jämföras med just rannsakningsprotokollet för att förhoppningsvis kunna komplettera de uppgifter som finns kring vilka som stod inför rätta i processen.

För att kunna analysera innehållet i handskriftens två första delar kommer jag även använda mig utav häradsrättsprotokollet över rannsakingen i pastoratet som en ytterligare källa. Jag

---

⁴⁹ Johansson (2010) s. 71.

⁵⁰ Här reserverar jag mig för om det finns uppgifter i Hülphers samlingar av dokument. Detta är inte granskat.

har valt att använda mig av en renskrivning av protokollet för att mitt arbete inte ska bli allt för omfattande. Renskrivningen är redigerad av lekmannahistorikern Göran Nordquist på Hovs gård i Torsåker.⁵¹ Då jag i detta fall ska jämföra detaljer i källorna är det viktigt att ta hänsyn till risken med användandet av avskrifter där författaren kan ha läst fel i texten. Namn, orter och ord kan ha blivit fel. Något annat man måste beakta med äldre skrifter som blivit omskrivna till aktuella språkbruk, just som denna, är att ett ords innebörd kan ha feltolkats. Domstolsprotokoll av detta slag kan för övrigt föra med sig en viss skepsis, då de har skrivits ned av en protokollförare som kan ha präglat dokumentet med sina egna tolkningar och åsikter. Med detta sagt så bör detta ändå vara en mycket tillförlitlig källa då den är en ögonskildring av rannsakingen nedtecknad allt eftersom den utspelar sig. Protokollet har dock sannolikt lästs upp och godkänts av fler än protokollföraren själv. Nordquist har enligt min bedömning heller inget att vinna på att medvetet ändra hans avskrifts innehåll. I sitt original kan man skåda rannsakningsprotokollet i domstolsarkivet på Härnösands landsarkiv.

Hornaeus avhandling är denna uppsats tredje källa. Här diskuterar han trolldomsväsendet ur ett internationellt och nationellt perspektiv med avstamp i den trolldomsprocess som utspelade sig i hans egna hemmatrakter, Torsåkers pastorat. Hornaeus skriver i sin uppsats att han gör det för att det är från denna process som han har det största källmaterialet. Alltså i total motsats till hur det ser ut i dag. I avhandlingen granskar han också på ett kritiskt sätt vittnesmål ur kommissionsprotokollet. Utöver avskriften av just detta protokoll har han använt sig av litteratur om trolldom, andra skriftliga dokument som rör processen i Torsåkers pastorat samt mutliga vittnesmål som han själv ska ha samlat upp från människor som levde under processen.

Avhandlingen finns som avskrift på Kungliga Bibliotekets handskriftsavdelning.⁵² Om originalet fortfarande finns någonstans är oklart. 1935 publicerades avskriften av Hornaeus avhandling i *Ångermanland-Medelpad: årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund* dock inte i sin helhet.⁵³ Jag har valt att referera till denna då det varit enklare att läsa och arbeta med denna text. Efter egen granskning av avhandlingen i dess helhet på kungliga biblioteket har jag kunnat konstatera att samtligt innehåll ur handskriftens tredje del finns medtaget i början av avhandlingen. Så är också fallet med återgivningen av avhandlingen i årsboken som jag ovan nämnt. Det övriga innehållet i avhandlingsavskriften på kungliga

---

⁵¹ Nordquist (red.) (2001).

⁵² Källan är arkiverad som: A. 1031 Hornaeus – Berättelse om trolldomsväsendet i Sverige.

⁵³ Hornaeus (1935), s. 136-175.

biblioteket finns inte med i anteckningsboken, handskriften i läns museet Murbergets arkiv i Härnösand. I dessa delar redogör författaren Hornaeus för olika fenomen ur folktron exempel på dessa är bergstroll, sjörån, hustomten och bäran. Här finns också två texter skrivna av en prosten Eurenii återgivna. Så även två brev om begäran av ytterligare rättegångar från prästerskapet i Torsåkers och omgivande pastoraten. Avhandlingen avslutas med att Hornaeus återger delar ur trolldomsprotokoll. Han förklarar i texten att han hade för avsikt att återge innehåll från det kungliga kommissionsprotokollet från Torsåkers pastorat men att detta var omöjligt då han sedan en tid tillbaka hade haft det utlånat och ännu inte fått det tillbaka. I stället gör han återgivningen ifrån ”nästa socknens” eller närmare bestämt Gudmundrås extratings-ransakning.⁵⁴ Vid jämförelse mellan denna återgivning och ransakningsprotokollen ifrån Torsåkers pastorat samt de två protokollen i handskriften från Murbergets arkiv har jag kunnat konstatera att ingen samstämmighet dem emellan kan finnas. Det är alltså inte samma protokoll. Innehållet i handskriftens tredje del är numrerad som sidorna 70-77. Dessa återfinns på sidorna som är numrerade som sidorna 6-15 i avhandlingen på kungliga biblioteket.

När det gäller den kritiska granskningen av denna källa kan nämnas att avhandlingen är utformad som en kritisk granskning av vad som hände i Torsåkers pastorat under processen 1674-1675. Tack vare att Hornaeus i sitt författande förefaller vara högst ärlig kring sin åsikt att överhetens agerande var förhastat och orättvist, så ser jag honom som en trovärdig återgivare. Deras agerande skulle enligt Hornaeus kunna ursäktas genom att befolkningen och så också prästemännen som var hans förfäder var förda bakom ljuset av djävulen själv. Han talar vidare om de grymheter hans farfar Laurentius utsatte barn för då han ville att de skulle ställa upp och vittna. De skildringar han ger tyder absolut inte på att han skulle dölja en grymmare sanning:

Både kyrkoherden och Capellanen här i socknen voro erkände för lärde och Skicklige prestmän; men deras ifver nekade dem nyttja billig eftertanke. Jag är de salige fädernes efterlägg; men att ej dölja sanningen, måste jag här blotta deras menckliga svagheter, hvilka af opartiska och uppmärksamma sinnen billigt ursäktas, när man öfverväger, att allmänheten under den förvirrade tiden råkat uti kraftig villfarelse.⁵⁵

Sammanlagt har jag tre stycken källor som ska studeras i uppsatsen. Dessa är först och främst den handskrift som hittades i museet Murbergets arkiv i Ångermanland år 2005. Denna utgör

---

⁵⁴ A. 1031. Kungliga biblioteket. Jöns Hornaeus, *Berättelse om trolldomsöväsendet i Sverige*. s. 61.

⁵⁵ Hornaeus (1935), s. 159f.

grunden för uppsatsen då mina frågeställningar går ut på att granska denna källas ursprung och innehåll. Jöns Hornaeus avhandling från år 1771 ska användas för att kontrollera hypotesen om att han skulle stå som författare till handskriften. Detta kommer göras härnäst i denna del av uppsatsen. Slutligen är häradsrättsprotokollet över rannsakingen i pastoratet renskrivet och redigerat av Göran Nordqvist en ytterligare källa för att se om de två protokollen över Dals och Ytterlännäs socknar i handskriften kan ge nya uppgifter om processen i Torsåkers pastorat.

7.1 Jöns Hornaeus som författare till en del av handskriften

Jag kommer nu använda mig utav Jöns Hornaeus avhandling för att försöka avgöra om Hornaeus även kan stå som författare till handskriften, och då avses den tredje delen av den. Den tredje och sista delen i handskriften har en titel som följer: *Anmärkning ar öfwer Trollkiärring wäsendet*. Här redogör handskriftens författare för sin syn på och relation till det behandlade ämnet och processen i Torsåker. Till denna del anser jag alltså att Jöns Hornaeus står som författare. Detta skulle enligt min hypotes vara samma Jöns Hornaeus som 1771 lade fram avhandling *Sannfärdig berättelse: om det för 100 år sedan förelupna grufveliga trulldoms-oväsendet i Sverige*. Anledningen till detta antagande är dels för att författaren till den tredje delen refererar dess innehåll till sin morfar ”Herr Hans Wattrings” privata anteckningar från rannsakingen 1674. Detta görs i ett fristående inledande stycke i handskriftens tredje del. Ett stycke som inte återfinns i avhandlingen. I Torsåkers socken fanns under processens tid en kyrkoherde vid namn Johannes (Hans) Wattringius. Dennes dotter och sonen till pastoratets komminister Laurentius Christophori Hornaeus gifte sig och fick 1715 sonen Jöns. Denne Jöns utbildade sig så småningom till präst och tog det latinska namnet Hornaeus lika som sin farfar. Jöns Hornaeus som jag antar står som författare till handskriftens tredje del var alltså kaplanen Hans Wattringius barnbarn genom sin moder Elisabeth. I handskriftens tredje del skriver också författaren följande: *min Farmor war tå Capellans hustru i ytterlännäs*. Här talar handskriftens författare om Ytterlännäs kaplan Laurentius Hornaeus hustru som sin farmor.⁵⁶ Alltså ytterligare en släktuppgift som stärker min hypotes.

Förutom ett kort stycke som kan återfinnas under paragraf ett i kapitel fyra i avhandlingen som behandlar trollgossarnas öde är det endast det första och andra kapitlet i avhandlingen som innehållsligt är överensstämmande med handskriftens tredje del. Genom att utgå ifrån

---

⁵⁶ Johansson (2010) s. 76.

dispositionen och innehållet i dessa, kommer jag att lyfta fram likheterna och skillnaderna mellan avhandlingen och handskriftens tredje del för att testa min hypotes om att Hornaeus står som författare till tredje delen. De övriga kapitlen, kapitel tre, fyra, fem och sex i avhandlingen behandlar inte det innehåll som kan återfinnas i handskriftens tredje del.

Det första jag lade märke till då jag studerade de båda texterna var att rubriksättning till viss del samt styckeinnehåll och där av att en röd tråd var jämförbar i de båda verken. När det gäller rubriksättningen så har författaren till avhandlingen använt sig av beteckningarna *Första*, *2^{dra}*, *3^{dje}*, *4de*, *5te capitlet*. Dessa följs av rubriker som i sin tur innehåller olika paragrafstycken. De två första kapitlen har rubrikerna *Anledningen och Ursprunget till det för 100 år sedan förelupna Trulldomsväsendet m.m* samt *Om Förvirrings-Anden och den så kallade Änglakammaren*. När det gäller rubriksättningen i handskriften så har författaren en överrubrik som lyder *Anmärkingar öfwer Trollkiäringväsendet*. Därefter rubriceras styckena med numreringen 1 till och med 6. I marginalen finns dock korta anteckningar som beskriver innehållet i de olika styckena. Dessa skulle likväl ha kunnat fungera som underrubriker. Dessa är *Första ordsaken till deta väsendet*, *Andra ordsaken, de stählen hwarest denna galenskap först böriat*, *hwilka sedan warit uphofsmän*, *Trollgossarnas upförande*, *deras ändalycht*, *Början af ransakandet* och *witnesegenskap*.

De båda verkens inledningar har inte några likheter bortsett från en likartat syfte med författandet. I inledningen till avhandlingen skriver Hornaeus att han trettio år tidigare, alltså kring år 1740 författade ett manuskript av vad som senare utmynnade i avhandlingen. Detta manuskript visade han för en prost Eurenus som rådde honom att vidareutveckla detta då han ansåg att historien var värd att göras känd. Denne Eurenus lämnade ytterligare material till Hornaeus som kunde vara användbart i hans författande. Det var dels ett dokument författat av dennes fader prosten Jacob Eurenii, och dels en avskrift av kommissionsprotokollet som han hade kommit över genom Häradshövdingen Carl Maurits Björner. Innan detta hade Hornaeus brukat eget insamlat material och då i första hand insamlade vittnesmål från människor som överlevt processen och kunde berätta om den. Vidare beskriver Hornaeus här syftet med sitt författande, nämligen att upplysa befolkningen om händelsen och de misstag som under processens tid begicks. Detta för att undvika att historien skulle kunna upprepas. Här nämner han också hur han själv anser att Satan bar det yttersta ansvaret för vad som under processen skedde. Han påpekar också att det i avhandlingen kommer att skrivas om bland

annat skrock, vidskepligheter och fåfängligheter, något som inte han tror på och som han uppmanar alla läsare att vara kritiska kring.⁵⁷

I handskriften skriver författaren i inledningen om hur denne sedan sin barndom fått berättat för sig om trollkäringsväsendet. Här beskrivs att en del som talat om processen har berättat om denna med vemod medan andra ansett att alla de dömda med rätt fick vad de förtjänade. De sistnämnda ska oftast ha varit präster och andra ur det övre samhällsskiktet. Som barn beskriver sig skribenten inte mogen nog att kritiskt granska informationen denne fick, utan tog den till sig och ansåg snart att det var skadliga människor som hade straffats i processen. På äldre dagar menar författaren att denne har granskat rannsaksprotokollet från processen och jämfört dess innehåll med muntliga vittnesmål som den samme insamlat och kommit fram till att det låg mer till sanningen än vad denne tidigare trott. Författaren insåg att det var rannsakarerna, prästerna och de andra drivande nämndemännen som bar en stor skuld i processens utfall genom sitt obetänksamma handlande. I tiden för skrivandet beskrivs trolldomsprocessen som ett Satans verk. Detta gör skribenten en aning orolig, då denne anser att uppsyningsmännens ansvar inte får glömmas bort. Syftet med skrivandet beskrivs här vara att analysera både Satans och de drivande människors roller i processen. Detta ska förhoppningsvis, menar textens skapare, kunna hjälpa befolkningen att hantera det på ett effektivare vis om en liknande situation skulle uppstå igen. Här nämner den samma avslutningsvis att denne i skrivandet har anteckningar från tiden av processen till sin hjälp. Anteckningar författade av dennes egen morfar ”herr Hans Wattrang”.⁵⁸

Det första kapitlet i Hornaeus avhandling som heter: *Anledningen och Ursprunget till det för 100 år sedan förelupna Trulldomsväsendet m.m* innehåller fyra paragrafer. Här konstaterar Hornaeus kort att levnadstillståndet i det ågermanländska samhället var mycket knapert. Han skriver också sedan att det var en ”grof enfaldighet bland menigheten” som banade vägen för trolldomsväsendet, som han menade var pådrivet av Satan. Under den första paragrafen beskriver han olika typer av vad han själv kallar för ”sedläror” som han menar har legat till grund för att Satan slutligen kunde härja fritt så som han gjorde. Från början brukades Satan som ett avskräckande medel av vuxna för att få barn och ungdomar att låta bli sådant som man ej ansåg att de skulle syssla med. Exempel som Hornaeus ger på denna typ av sedlära är att man sa att barnen genom att gå bakvänt stötte sin mor till Blåkulla och att om de hoppade

---

⁵⁷ Hornaeus (1935) s. 139ff.

⁵⁸ Johansson (2010) s. 70f.

på en fot så kunde Satan bruka den andra eller att Satan brukade ens ben som trumpinnar om man lekte med fötterna under ett bord då man åt.⁵⁹

Vidare under paragraf två beskriver Hornaeus hur dessa sedläror brukas även runtom i den övriga världen samt hur ungdomen i Sverige påverkades av dem. Från att ha fungerat som en typ av skrämselferktig blev dessa sedläror från generation till generation en verklighet och det började byggas upp ett rykte kring Satan. Hornaeus beskriver också här hur han själv som liten kom i kontakt med dessa sedläror och hur han på äldre dagar fått arbeta hårt med att granska trovärdigheten i dessa. Under paragraf tre beskriver han hur Satan utnyttjade det nu välkända ryktet kring honom och lyckades locka en del ur befolkningen till att begå mindre synder för de positiva konsekvenserna som kunde följa. Här nämns till exempel läsningar⁶⁰ för att få nyköpt/nyförvärvat kreatur att inte söka sig ifrån gården. Här görs av författaren kopplingar till internationellt producerad litteratur i ämnet.⁶¹ De exempel på sedläror som kan återfinnas i avhandlingen saknas i handskriftens tredje del. Lika så saknar progressionsbeskrivningen där Satan aktivt börjar utnyttja de sedläror som var rådande hos befolkningen.

Under fjärde paragrafen i avhandlingens första kapitel konstaterar Hornaeus att det var större chans att kvinnor lurades av Satan. Anledningen till detta var enligt honom dels för att kvinnor hade ansvaret över hushållet och att de genom detta Satans spel kunde skylla eventuella motgångar i just hushållet på trolldomskunniga, dels för att de genom att lära sig till exempel läsningar och trollkonster kunde bringa lycka till hushållet. Hornaeus menar här att var och en av i första hand kvinnofolket i denna tid kunde gripa till någon form av konst för att som han uttrycker det: ”som ordspråket lyder, försvara sitt”⁶², medan han menar att man vid tiden för författandet i de ärendena vänder sig till vismän eller kringstrykande signerskor. Satan ska också enligt Hornaeus hela tiden hitta på nya konster som lärdes till olika människor. Den enda som i detta hänseende nämns är konsten att tillverka den så kallade bäran.⁶³

I handskriftens tredje del, där det första kapitlet har marginalanteckningen *Första ordsaken till deta* väsendet beskriver författaren hur det i början av trolldomsväsendet fanns en och

---

⁵⁹ Hornaeus (1935) s. 145f.

⁶⁰ Med läsningar menar författaren ramsor likt trollformler som med hjälp av magi leder till vad den som uttalar den önskar.

⁶¹ Hornaeus (1935) s. 146ff.

⁶² Ibidem, s. 149.

⁶³ Ibidem, s. 149f. För begrepps förklaring se uppsatsens ordlista på s. 16 i denna uppsats.

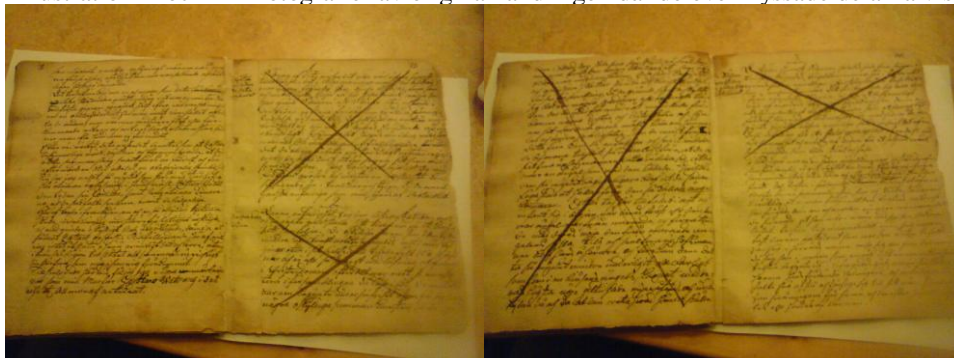
annan lövjerska som kunde läsa för smör och mjölklycka, mot sår och för att stilla värk samt behärskade konsten som krävdes för att tillverka bäraren. Det påpekas här också att det inte var fler som utövade dessa konster under processens tid i förhållande till den tid då handskriftens tredje del författades. Författaren hävdar här till och med att trollkunniga i författandets tid i större kvantitet och med ”större illistighet” brukar signeri än vad man under processens tid gjorde. De aktiva i kommissionsprotokollen beskrivs av författaren med beteckningen ”enfaldiga”. Det enda som enligt författaren minskat eller rent av försvunnit helt från processens tid fram till den tid då denne författade handskriften är konsten att tillverka bäraren och brukandet av denna.⁶⁴

Gemensamt för avhandlingens första kapitel och det samma i handskriften är att de båda behandlar det signeri och de trollkonster som var i bruk innan de stora trolldomsprocesserna bröt ut. Innehållet i avhandlingens första kapitel är betydligt mer utvecklat än innehållet i handskriftens förstakapitel. Där får läsaren följa en projektion där Satans spel sätts i rörelse. Hur han utifrån ett rykte om sig själv får reell makt över människor och påverkar dem genom att i deras drömmar då de besöker hans gästabud underhålla och undervisa dem i förbannelser och trollkonster. Detta till den grad att en del av dessa själva börjar bruka konsterna han undervisar i. I handskriften är det mer av ett kort konstaterande att det finns sedlärer, signeri och trollkonst utan någon vidare förklaring till hur det utvecklades.

Detaljer som belägger samstämmighet i dessa stycken är få, då avhandlingen är betydligt mer detaljerad. Ett exempel som dock visar på samstämmighet är att det i de båda texterna berättas om att befolkningen i stort hade kunskap i hur man kunde gå tillväga för att försvara hushållet. I avhandlingen beskrivs det som sådant: ”I förtiden var det vanligt strax gripa till sin konst, som allmänt lärdes av moder, mormoder eller andra, och var snart ingen konstlös,

⁶⁴ Johansson (2010) s. 72. När det gäller sidorna 72, 73 och halva sidan 74 i handskriftens tredje del bör nämnas att dessa är överkryssade.

Illustration 1 och 2 – Fotografier av originalhandlingen där de överkryssade delarna visas.

Källa. Handskriftens tredje del, s. 71-74.

utan hvar och en visste, som ordspråket lyder, försvara sitt”.⁶⁵ I handskriften kan jag läsa följande: ”eljest wetta de alltid konst at förswara sitt som ordspråket lyder.”⁶⁶ Det som skiljer styckena åt är som jag redan nämnt deras omfattning och innehållet i stort. Det som behandlas på fem sidor i hela kapitel ett i avhandlingen ryms på endast strax under en sida i handskriften. En ytterligare skillnad är avhandlingens internationella perspektiv samt att författaren av handskriften menar att det i dennes författande tid fanns mer signeri än under processens tid, något som Hornaeus varken nämner eller antyder i sin avhandling.

När det gäller kapitel två i avhandlingen så bär detta rubriken *Förvirringsanden och den så kallade änglakammaren*. Under kapitlets första paragraf redogör Hornaeus för hur Satan vidare förledde människor. Satan beskrivs här ha börjat dyka upp som en *förvirringsande* i människornas drömmar. Där föreställde han sig som ljusets ängel under vad som av människorna uppfattades som det härligaste av gästabud. Han underhöll de besökande och gav dem njutning till den grad att de började offra till honom. Vanligtvis var offergåvan smör, med avsikt att få bättre lycka. Under tiden som detta pågick började Satan mer gradvis att visa sitt rätta, mer obehagligare yttre på olika sätt. Detta förbigick dock människorna då de redan var vilseledda av alla goda ting som på gästabudet erbjöds. Processen som beskrivs från att det hos, vad Hornaeus kallar ”den enfaldiga befolkningen” rotade sig en sedlära kring Satan och hans makt till att Satan slutligen visade sig själv för människorna i deras drömmar utspelade sig under en mycket lång tid.⁶⁷ Någon liknande beskrivning av denna process kan inte återfinnas i handskriftens tredje del.

Under andra kapitlets andra paragraf i avhandlingen beskriver Hornaeus hur det gick till då Satan kring 1670-talet drev sitt spel med människan till sin spets. Detta skedde i samband med att det kungliga majestätet förordade att befolkningen, och i synnerhet ungdomen, skulle börja undervisas i den kristna läran. Det var extra påtryckt att ungdomen skulle undervisas, då deras religionskunskap ansågs vara mycket låg, att de sällan eller aldrig besökte kyrkan samt att de mest strök omkring och gjorde ingenting. Församlingarnas lärare började skola ungdomarna och övrig befolkning, något som ställde till det för Satan då folk blev mer uppmärksamma på hans spel. För att vidare kunna driva människorna började han kräva att barn i stället för smör skulle börja föras till honom och ställas under hans makt på gästabudet. Under denna paragraf slår Hornaeus åter igen fast att detta inte skulle betraktas som

---

⁶⁵ Hornaeus (1935) s. 149.

⁶⁶ Johansson (2010) s. 72.

⁶⁷ Hornaeus (1935) s. 150f.

verklighet utan snarare som människornas drömmar som Satan besökte. Under den behandlade tiden så trodde dock både allmogen och de lärda att både kvinnor och barn faktiskt fördes till helvetet. Detta lyckades Satan åstadkomma genom att förmå barnen och kvinnorna att tala samman i drömmarna så att deras vittnesmål blev samstämmiga. Syftet med detta var enligt Hornaeus att förhindra att barnen undervisades i kristendomen samt att helt tillintetgöra religionen genom att kommande generation på så vis inte skulle ha kunskap i läran. Som avslut på paragrafen nämner Hornaeus hur ”den välsignade reformationen” och den lutherska tron kraftigt motarbetat Satans plan, något som enligt honom ej hade kunnat göras om ”den Påfviska religionen, som, full af skrock och fabel liknar den ondes Philosophie” fortfarande hade varit rådande i landet.⁶⁸

I handskriften har kapitel två marginalanteckningen ”andra ordsaken”. Här inleder författaren med att berätta att Satan listigt utnyttjade den enfaldighet som diskuterats i det första kapitlet för att börja verkställa sitt tyranni. I handskriften beskrivs att detta startade med att alla barnen i socknen, som inte var sysselsatta med något speciellt och inte var inlästa på kristendomen, under sin fritid började träna sig i religionen genom att sluta samman i vad som till en början ansågs vara oskyldiga sammankomster.⁶⁹ I detta textstycke samt avhandlingens andra paragraf i andra kapitlet finns flertalet slående likheter. Rent innehållsmässigt så behandlar båda förspelet till de så kallade änglakamrarna. Även här är avhandlingen betydligt mer detaljrik och tar med innehåll som inte alls kan återfinnas i handskriften. Exempel på detta är exempelvis hela den process som beskriver hur Satan utnyttjar den ”enfaldighet” som var rådande hos människan. Handskriften bara konstaterar att han gör det. En annan detalj som skiljer sig mellan de båda textstyckena är att det i avhandlingen berättas att det beslutades på kunglig nivå att allmogen och ungdomen skulle undervisas i religionen. Detta beskrivs inte i handskriften. I stället görs ett hopp från konstaterandet att Satan använde ”enfaldigheten” för sin vinnings skull till att ungdomarna träffades för att lära om kristendomen i änglakamrarna.

Citaten med detaljer som belägger samstämmighet i dessa stycken har hämtats från beskrivningen av levandet hos denna tids ungdomar. Det första citatet är plockat ur avhandlingen och det andra citatet är hämtat ifrån handskriften:

Öfverheten befalle presterna i gemen nyttja den fridliga och af Guds gåfvor ömnga tiden till allas och i synnerhet ungdomens grundliga undervisning i salighetskunskapen. Denna nyttiga själavård fanns så mycket högnödigare, som hittills blott en ibland hundrade kunde läsa i

---

⁶⁸ Hornaeus (1935) s. 151f.

⁶⁹ Johansson (2010) s. 72.

bok, och ganska få kunde ens otydligt göra besked för sina Christendoms-stycken. Ungdomen lefde den tiden i ganska stort sjelfsvåld, så att drängar af 16, 18 och 20 år hade aldrig skor hela vintern igenom, och således kommo hvarken till kyrka eller arbete; hvilket allt lefvande vittnen intyga än i dag, och likna den vid en gyllene tid.⁷⁰

De oskyldiga barnen, som i den tiden mindre med tugnt arbete plågades mot i vår tijd gingo ofta i sitt sielfs{ våld} tils de fylt 15 a 16 åhr war och eij el:^f så {strängt} med läsning och öfning i Christendomen efter det war rart, se en elr två i församlingen då läsa i bok.⁷¹

Under paragraf tre i avhandlingen beskriver Hornaeus hur det gick till då de så kallade änglakamrarna uppstod. Efter att man kommit till insikt om ungdomens elände, började präster runt om i området ta sig an de unga och såg till att de vart aktiva i församlingen och deltagande i sociala tillställningar som bröllop och olika typer av gästabud. Sedan beskrivs det att de yngre barnen började hålla egna sammankomster. På dessa agerade något av barnen som präst och en annan som klockare medan de övriga deltagarna vart åhörare. Här firades bland annat bröllop och dop och i övrigt sysslade man med allehanda hushållning.⁷² Under det andra kapitlet i handskriften beskriver dess författare hur ungdomar började hålla oskyldiga sammankomster där de ”qwickare” bland dem fick vara präst och klockare.⁷³ Då det gäller beskrivningen av upptakten till änglakamrarna har, även då avhandlingen en mer detaljrik framläggning medans handskriften endast kort konstaterar att det var på det viset det gick till.

Sedan följer i avhandlingen en beskrivning av hur två tiggargossar från Nordingrå, 16 och 18 år gamla, gav sig i sällskap med ungdomarna på deras sammankomster. Tack vare sin mognad och den kunskap om trollkonst och sägner som de tillägnat sig genom sitt omkringstrykande fick de snabbt framträdande roller i församlingen.⁷⁴ Beskrivningen av dessa två gossar kommer dock inte i denna ordningsföljd i handskriften. Dessa beskrivs där först i kapitel fyra.⁷⁵ När det gäller nordingrågossarna så återkommer skildringar av dessa och deras aktiviteter på flera platser i de båda texterna. Exempel på då dessa skildringar visar samstämmighet är då beskrivning görs över vad som hände gossarna då änglakamrarna stängdes och förbjöds. I avhandlingen beskrivs detta under paragraf fem i kapitel två. Jag citerar:

---

⁷⁰ Hornaeus (1935) s. 151f.

⁷¹ Johansson (2010) s. 72.

⁷² Hornaeus (1935) s. 153.

⁷³ Johansson (2010) s. 72f.

⁷⁴ Hornaeus (1935) s. 153.

⁷⁵ Johansson (2010) s. 75.

Nordingrås drängar mistade ock härigenom sina ämbeten och blefvo föranlätne genom omkringstrykande sig vidare nära. Emellertid hade de af mörksens ängel, efter de av mognare år kunde bättre fatta, lärt några småkonster, så som att mjölka pinnar, stickor ock knifvar &c., så att, när de slog knifven eller pinnen i väggen, kunde de mjölka kor, får och andra kreatur efter anvisning, tills sjelfva blodet följde med, och när de fingo tillstånd, mjölkade de tills kreaturet störtade, hvar af de ofta viste prof och skadade sina missgynnare.⁷⁶

En kortare och detaljfattigare men ändå liknande beskrivning kan återfinnas i kap fyra i handskriften. Därifrån är följande citat hämtat:

Icke des mindre hade där mörksens ängel så mycket wunnit, at 2 af ha{..} disciplar woro utlärde och det wore 2 lösa och oblyga skalkar de älsta i hopen, den ena 16 den andra 18 år de kiende åtskilligt af små galenskaper, som miölka knif:ar pinnar etc i synnerhet sade de sig altid om nätterna wara i blåkulla och der war en stor skara med dem. desse tordes icke stort berätta af sina vetenskaper i Nordingrå för Prostens skull; utan begynte wräka omkring landet, och nära sig medtigande.⁷⁷

Ett annat exempel är då författaren i respektive text berättar om hur visgossarna utanför kyrkporten pekade ut trollkonor som de hävdade att de skulle ha sett i Blåkulla. I avhandlingen kan läsaren ta del av följande redogörelse för denna händelse:

De skröto äfven af, alt de genom ett visst tecken i folkens ansigten kunde se, hvem som var trollpacka och höll samqväm i helfvetet, eller ej; som dock var falsk, hwilket på mångfaldigt sätt kan bevisas. För korthetens skull vill jag endast följande anföra: När Commissionen sattes, skulle de så kallade trollgossarne vid kyrkodörren angifva alla, som voro i helvetet mäkte eller ej. Ibland andra, som undergingo denna trollmönstringen, var äfven min farmoder, den tiden Capellans- hustru, en lång, mager gumma, och efter den tidens art slätt rustad, som en bondehustru. En af trollgossarne strök opp hennes lärofts-hatt, eller hufva, och sade henne vara tecknad; men gumman tecknade honom igen med en rätt alfvarsam örfil, så att gossen stöp i backen. Då han änteligen rättat sig, frågade han, hwem som vore så tunghänt. När han märkte, det var Prestehustrun, och i synnerhet den af trollgossarne bekanta stränga Herr Larses hustru, resolverades om, och trollgossen sade sig sett misste.⁷⁸

I handskriften lyder det som sådant:

Märkeligit är att när desse gåssar, som hade frihet I kyrkiodören wid gudztienstens slut namngifwa hwem dem syntes wara trollkiäring, hwilket skiedde på det sättet at de sade sig se ett märke i deras panna, läto de ofta skräma sig, när någon alfvarsam af dem berychtades; som till Exempel min Farmor war tå Capellans hustru i ytterlänäs, och som den

⁷⁶ Hornaeus (1935) s. 156.

⁷⁷ Johansson (2010) s. 75.

⁷⁸ Hornaeus (1935) s. 156f.

tijden war ringa åtskilnad i kläder emellan Präst och bonde hu{.}truer, blef hon äfwen i kyrkiödören angifwen för trollpacka: men gumman som der öfwer billigt ifrades, afspisade en med en alfvarsam örfil, wilket så mycket uträttade, at han återkallade sitt witesbörd, och aldeles frisade henne.⁷⁹

Det sista exemplen jag tänker ge på överensstämmande skildringar kring trollgossarna är när det i texterna beskrivs hur de båda gossarna gick ett mycket otrevligt möte till mötes. Det första citatet är hämtat ur avhandlingen och det andra är hemmahörande i handskriften:

/.../ och berättas, att en af dem fanns efter någon tid ligga i ett dike, söndersprucken, då inelworna alldeles givit sig utom kroppen. Den andre är funnen i en grimma vid landsvägen opphängder.⁸⁰

Desse gåssars ändalycht, berättas warit nog eftertänkeligt, i det den ena är litet efter detta wäsendets slut funnen opphängder i en grindgrimma i Hälsingland, och den andra legat döder i ett dike, och syntes hafwa spruckit, efter inelwo[r]na gifwit sig uth på honom.

I avhandlingen beskrivs vidare under paragraf tre i andra kapitlet hur det gick till på barnens sammankomster, de så kallade änglakamrarna. Hornaeus berättar hur predikanten ställde sig bakom ett täcke, i en vrå eller bakom sänggardinen. Därifrån predikade han sin lärdom och fängslade åhörarna och fick dem att vilja spendera varje tillfälle i änglakammaren.⁸¹ Denna beskrivning kan också återfinnas i handskriftens andra kapitel, dock i mycket kortare omfång och med färre detaljer.⁸² Här efter följer liknande skildringar i de båda texterna som handlar om hur änglakamrarna utvecklades över tid. I vanlig ordning är det första citatet från avhandlingen och det andra från handskriften:

Predikanten ställde sig merändels bakom ett täcke i en vrå, eller bakom sänggardinen, att han, som snart fullväxt, ej måtte hindra sina späda åhörars förtroende, erinrades sig ej ovilligt domare-reglan: Hvar är sin veäldes eller jemnåldriges vän. Att öka sitt förtroende och högaktning samt njuta underhåll, vinnlade sig denne spitsfundige predikanten på det högsta om at stadfästa sin lärdom med tecken och underverk, bestående i allehanda små bilder, efter åtskillig liknelse, dem han bakom gardinen eller på sängkransen gycklade med jemte hvarjehanda skuggeverk, hvarunder han hade mycket att säga med åskådarnes högsta nöje och förundran. Häraf blefo barnen så intagne, att de sökte i möjligaste måtto tillfälle att vara tillsamman, och ingen dag gick förbi, på hvilken de icke roades på detta sättet. */.../ Ändteligen kom det så långt, att deras prest, under det han hade nödigt samla födan och andra nödtorftigheter, var*

⁷⁹ Johansson (2010) s. 76.

⁸⁰ Hornaeus (1935) s. 169.

⁸¹ Ibidem, s. 153f.

⁸² Johansson (2010) s. 72f.

frånvarande, och barnen ej mindre hade sina sammankomster, infann den orene anden sig att bekläda prestens syssla. Barnen hade ingen misstanke, såvida allt liknade de förra lustbarheter, hvilka märkeligen med fintligare optog ökades, som allt betog dem tillfälle se eller fråga efter upphofsmannen. Detta varade en tid, tills sjelfva deras förra prest blef äfven en undersam åskådare och uppmärksam lärjunge. Denne som icke kunde föreställa sig något ondt, i synnerhet som här mycket, ehuru otydligt, taltes om Guds himmelska och andra viktiga saker; ty föll deras förra prest på den tankan, att det vore en engel, det ock barnen lätteligen med glädje biföllo, och fick således deras sammelplass sedermera och framgent namn af änglakammare. /.../ när den så kallade ängelen antog läro-ämbetet, mummlade han väl för dem i förstone några otydeliga, ibland ovanliga böner; men till slut blef alltsammans gyckleri, dock med barnens obeskrifveliga välbehag, så att de sällan, eller aldrig, kunde afhållas från hans umgänge.⁸³

Omsider begynte och qwickare skalkar bruka åtskilligt gyckler för sin församling, då den giömde sig {..} skylte sig bakom några gardiner el:r op{.}ängda täcken, der de med förvärd röst {m...}lade för barnen några dichter och lusti{.}heter och i synnerhet war deras göremåhl tala om himmelen och andra hemligheter, som de minst förs[bläckplump]d detta förekom de enfaldiga och snart inbillade åhörara tillslut, så underligt före, at de a{.} sielfwa uphofzmannen läto inbilla sig. at det war en ängel som med dem talade. Hwilken dem så mycket begiärligare blef at de sedan föga stodo at hålla ifrån den såkallade ängelkam:aren. Zat{h}an tog här tillfället i agt och infant sig i b{ö}rjan, när deras Präst el:r den som war ängel {w}ar frånvarande, och förattade med d{er}as nöje den frånvarande ängelens s{y}sla, tils och sielfwa uphofsmannen bl{e}f hans åhörare, och förekom dem detta så mycket mindre underligt el:r farligt som {h}an i en liusens ängels skapnat med deras högsta nöje alltid hade nya påt[.]nd, och und{..}tiden då och då lät dem wetta hwad hända skulle. De ställen hwarest Barnen saledes hade sina sam:ankomster kallades Änglakammarer.⁸⁴

Vidare i kapitel två under paragraf fyra i avhandlingen berättar Hornaeus om hur händelseförloppet såg ut då prästerna och befolkningen förstod allvaret i vad som skedde i änglakamrarna. Det var enligt denna utsaga då vuxna i barnens närhet började reagera på att barnen berättade om underliga saker som de fått lära sig och som förekom på deras sammankomster. Detta vidarebefordrades till de berörda prästerna som i sin tur besökte dessa sammankomster. I avhandlingen berättas det att just detta hände i Själevad socken och Arnäs socken. Nu följer ett citat som skildrar detta:

Ändteligen fingo Prästerna underrättelse om denna alfvarsamma barnalek; ty begaf prosten i Själevad sig att besöka änglakammaren. Under vägen visste ängelen att berätta för sina åhörare H²Prosten Bolins

⁸³ Hornaeus (1935) s. 153ff.

⁸⁴ Johansson (2010) s. 73f.

tillkomst, den barnen så mycket frimodigare afvaktade, som de inbillade sig kunna öfvertyga honom om större gudaktighetsöfning, än han af dem borde vänta. Efter Herr Prostens ankomst, och sedan han någorlunda underrättat sig om tillståndet, frågades efter ängelen, som barnen enhälligt berättade vara bakom täcket i vrån vid spiselen. Prosten öppnade täcket, men såg intet. Barnen påstodo enhälligt, att han för dem synbar vore der, och lika som högmodades öfver det Prosten ej var värdig se den de dagligen hade frihet umgås med. Prosten befalte ändteligen i den Heliga Trefaldighetens namn, att om der något vore, skulle det visa sig; då han fick se som en rök, eller skugga af en menniskohamn, den han under andelig styrka befalte genast packa sig till sitt rum och aldrig mera understå sig narra barnen. Anden aftyntes småningom, vek af och kom ej vidare åter. Sedan gafs befallning till föräldrar och anhörige att med alfvare aftänga barnen från så misstänkta sammankomster. Barnen sökte väl sedan med flit att träffa den behaglige läraren, men förgäfves; hvaröfver de, såsom alldeles tröstlösa, en tid sörjde. På samma sätt skedde ock i Arnäs, der Kyrkoherden likaledes besökte den sockens änglakammare. Han fick ock se den förskapade ljusens ängel, dock i härligare anseende ./.⁸⁵

Även i handskriften, närmare bestämt i det tredje kapitlet berättas om en sådan händelse. Här, som i avhandlingen, berättas det att änglakamrarnas upplösning startade med att folket insåg att sammankomsterna som från en början sågs som ett ”barnatjdfördriv” var betydligt allvarligare än så. Detta kom man till insikt genom att barnen berättat ovanliga saker som de på sammankomsterna varit med om. Följande citat är hämtat från handskriften och här berättas det om hur änglakammaren i Nordingrå avslöjades:

Barnen saledes hade sina sam:ankomster kallades Änglakammarer. Här i P{ast}orater war en så{dan} nämbligen i Harrstugan h{o}s Pähr Nilsson i mellanh{a}mmar, ././ denne deras sammankomst an{..}gs i början som ett barnatjdfördrif, som redan förmåhlt är, men sedan de begynte berätta några owanliga sak{er} ansågs det af en dehl enf{..}diga för ete status apocalypticus {a}f en dehl för uhrs{i}nnighet och äntel:n af andra för ett sathans wärk. som in jagade dem både skräck och fasa. I Nordjngrå war och en sådan ängelkammare, ././ Omsider fandt sal: Prosten i försambl:n M. Chritian N Bozaeus rådeligt at äfwen biwista denne sammankomsten. som och skiedde, då barnen berättade at ängelen förkunnat dem prostens ankomst han frågade dem om och ängelen nu wore närwarande {.}de swarade at han war i vrån wid spisen, bakom täcket. Prosten steg inom täcket, men såg ingen fast barnen påstod at han war der. Äntel:n befalte han huo i herrans namn wisam sig om han der wore då såg han i vråen som en rök likt en meniskiohann{.}Prosten begynte då i lefwandes gudz namn förstålla honom hans fördömda bedrägeri. och änteligen befalte huo afstå och förfoga sig sitt rum. hwarefter han småningom förswan, och derefter hwarken syntes el:r hördes af barnen. Här förwändes wäl

---

⁸⁵ Hornaeus (1935) s.155f.

barnens glädje i sorg, men efter förmaning hot och tillsäjelser måste de afstå med förra sammankomster.⁸⁶

Här efter kommer i de båda textdokumenten redogörelser som rör de två trollgossarna från Nordingrå, något som jag redan i delar har återgivit. Avhandlingen tar sedan upp allmäntillståndet i de ångermanländska socknarna och hur skulden för denna svåra tid med bland annat missväxtår lades på trollkonorna. Detta beskrivs också av Hornaeus som en stor bidragande faktor till att det hela urartade i den trolldomshysteri som han då, och som vi i dag, förknippar med trolldomsrannsakingarna under 1600-talet. Hornaeus berättar vidare om hur en kommission tillsattes samt hur en omfattande rannsaking tilltog. Han skriver också kort om den speciella bot- och bönedag mot trolldom som infördes den 20 februari 1670 samt den kontextbundna bönen, som i predikstolarna runt om i landet lästes för befolkningen.⁸⁷ Innehållet i detta stycke finns det inte motsvarighet till i handskriften.

Näst efter detta följer i avhandlingen en redogörelse för hur händelseförloppet utspelade sig då kommissionen hade anlant till pastoratet:

Så snart Comisionsledamöterne voro komne i socknen, ställdes en Notarius och ofvannämnde trollgossar utanför kyrkodörren, då trollgossarne angåfvo dem för trollkäringar, som de föregåfvo vara tecknade, hvilka straxt annoterades och ställdes på ena sidan om vägen, men de fria på den andra. De annoterade blefvo då citerade, eller tillsagde, att dagen derefter inställa sig inför Commissionen. Ifrån den dagen fingo de, som blefvo brottslige dömde, aldrig komma till sina barn eller hemvist. De numera bekanta trollgossarne voro både angifvare och första tillförlitliga vittnen, efter hvilkas berättelser de angifne befalltes bekänna. Nekades, så provocerades opartiska vittnen /.../ men ville den anklagade efter dessa vittnen ej bekänna, kallades vissa andra vittnen eller käringar, som alltid nämndes i protocollet för complices, eller de som af början låtit sig öfvertygas och bekänt. /.../ Sådana nitiska, men stockblinda gummor voro mest utåldriga, fattiga, föraktade menniskor, som låtit öfvertala sig till bekännelse derigenom, att de fingo begrafvas i kyrkogården, hvilket de ansågo för största lycksalighet; dock måste de med hopen följa på bålet. Begrafning i kyrkogården anses ännu för säker salighet, ehuru vederstyggelig så lefnaden som dödssättet varit.⁸⁸

I handskriften skildras det samma innehållet på följande vis:

Desse Trållgossar blefwo wid undersökningen och ransakningen både angifvare och witnen. ty hwem de sade sig sedt i helfwet, han måste för rådet och blef sedermera af barn och mindre trowärdiga witnen öfwertygat och äntel:n dömd hwar om vidare fram[bättre] skal talas. Märkeligit är att när desse gåssar, som hade frihet i kyrkiodören wid

⁸⁶ Johansson (2010) s. 74f.

⁸⁷ Hornaeus (1935) s. 157f.

⁸⁸ Ibidem, s. 158f.

gudzienstens slut namngifwa hwem dem syntes wara trollkiäring, hwilket skiedde på det sättet at de sade sig se ett märke i deras panna ././ När nu desse gåssar angifwit hwem dem syntes och så till säjandes, ././ begynte insinuera måhlet i consistorio, som sedan gjorde saken i högre ort anhängig at det blef utstält till Häradsrättens ompröfwand{e} hwarest dehls hot och trug, dehls några tillsäjelser och löften war ././ I gienom löften öf:taltes de åldrige till ljugande på andra ././ låfwades at blifwa begrafe{n}i kyrkiogården om de wille säja alt de wiste, hwilket löfte uträttade at hoos dem ingen försyn war, hälst efter så wäl då som i wår tijd anses icke allenast för lycksaligt utan och et witn{e} om säker salighet, at man begrafwes på kyrkiogården, ehuru oanständig lefnaden och försmädelig dödssättet warit.⁸⁹

Efter denna skildring följer i avhandlingen en beskrivning av hur barnen kunde vittna så som de gjorde. Här nämner Hornaeus faktorer som övertalning av föräldrar och andra vuxna, hur Satan utplånat all kärlek mellan makar, syskon och föräldrar och barn till den grad att de var kapabla till att vittna på varandra samt hur barnen vittnade i ren förskräckelse över kommissionsledamöternas illa uppförande och hårda tilltal,⁹⁰ något som inte återfinns i handskriften. De avslutande textstyckena i avhandlingens andra kapitel ägnar Hornaeus åt sina förfäders roll i processen. Här beskriver han hur hans farfar och morfar, som båda var kyrkans män under denna tid, hanterade vittnen. Också i handskriften finns hanterande av vittnen beskrivet. Dessa två citat, det första från avhandlingen och det andra från handskriften får avsluta min jämförelse mellan de båda dokumenten:

Ändteligen blefvo de allmänt så illa handterade, att de, till undvikande af lifs och helsas förlust, berättade det som aldrig händt eller skett. ././ Capellanen hade att syssla med barnen, som vittna skulle. Han hade beröm för god ordningsman, och hade således stort anseende i församlingen; men ha utövade sina berömliga egenskaper med större stränghet, än vara borde ././ Denne ordningsmannen var genom sin närvaro vid Commissionen mäktig med minsta åtal bringa barnen att säga allt hvad, ja mera än, de visste; men var det ej tillräckligt, lät han piska dem. Ville de ännu icke vittna på sina närmaste, lät han hugga hål på isen, slog ett tog om deras lif och, under föregifvande att dränka, stoppade dem under. Den, som spädare var och mindre tålde, stoppade han i bakugnen, lade halm och ris utanföre och tände eld på, såsom att vilja bränna opp dem &c(etc). Jag minns en del af dessa vittnen, som genom slika hårda medfarter voro helslösa i all sin tid.⁹¹

som sedan gjorde saken i högre ort anhängig at det blef utstält till Häradsrättens ompröfwand{e} hwarest dehls hot och trug, dehls några tillsäjelser och löften war [ena medla. till oplysning:], i synnerhet förrätades alt af prästerna i det de icke allenast wid Tingstället hotade

⁸⁹ Johansson (2010) s. 76f.

⁹⁰ Hornaeus (1935) s. 159.

⁹¹ Ibidem, s. 159f.

barnen som witna skulle med stryck; utan och hemma i husen, på ett betänkeligt sätt Castigerade dem med slående, kalt watns påösande ja och läggandes barnen som eij wille bekiänna hwad de eij wiste i ugnen, och gjorde eld utanför hwar igienom de blefwo twugna till at wit{..} på egna föräldrar och syskon; många blef så oförswarligt handterade at de blefwo häslöse och woro all sin tijd wahnføre, som ännu lefwande witnen intyga.⁹²

Denna jämförelse mellan delar ur Hornaeus avhandling och den tredje delen i handskriften visar att dessa två texter står i ett starkt beroendeförhållande till varandra. De innehåller båda lika uppgifter kring processen i Torsåkers pastorat i Ångermanland som i flera fall inte finns i någon annan källa. Dispositionen, alltså ordningen i vilket innehållet diskuteras, är klart överensstämmande mellan de båda källorna. En överensstämmelse som är för stor för att den med säkerhet ska kunna avfärdas som ett sammanträffande. Dessa två konstateranden, tillsammans med att författaren i handskriftens tredje del hänvisar till personer med ett släktskap som är samstämmigt med släktskapet mellan dessa personer och Jöns Hornaeus, talar starkt för att författaren till handskriftens tredje del är just Jöns Hornaeus. Att inledningarna till de båda texterna är helt olika varandra tyder även på att handskriftens tredje del inte helt kan avfärdas som endast en avskrift av avhandlingen. Om Hornaeus skulle vara författare till denna del av handskriften kan det få viss betydelse för de två protokollen som inleder dokumentet. Detta kommer att diskuteras vidare längre fram i uppsatsen.

---

⁹² Johansson (2010) s. 77.

8. Resultatanalys

Den tredje delen i handskriften och Jöns Hornaeus avhandling från 1771 ger redan vid en första genomläsning ett starkt intryck av samstämmighet både i innehåll och i texternas upplägg. De båda texterna inleds med ett slags förord för att sedan behandla ämnet trolldom och den trolldomsprocess som drabbade Torsåkers pastorat i Ångermanland 1664—65. Ämnet behandlas i olika stycken. I rubriken *Hornaeus som författare även till handskriftens tredje del* i denna uppsats har jag diskuterat de belägg som finns för att det skulle vara teologen Jöns Hornaeus som står som författare till den tredje delen i handskriften och att den tredje delen skulle kunna vara ett tidigt manuskript till Hornaeus avhandling från 1771. Resultaten visar här att det med stor sannolikhet skulle kunna vara så att dessa hypoteser stämmer. I Hornaeus avhandling nämner han att han i sitt arbete har haft tillgång till kommissionsdomstolens protokoll över de slutliga förhandlingarna i Torsåkers pastorat. Handlingar som sedan tre hundra år tillbaka är försvunna. Att Hornaeus i avhandlingen redogör för siffror kring antalet åtalade och avrättade som inte kan återfinnas någon annan stans skulle kunna förklaras med att han just hade kommissionsprotokollet till sitt förfogande.

Att det tillsammans med den tredje delen av handskriften, som genom denna studie skulle kunna antas vara ett manuskript till Hornaeus avhandling fanns två stycken protokoll över för trolldom anklagade personer i två av detta pastorats tre socknar väcker hos mig många funderingar. Jag kommer nu genom analys av de två protokollen som inleder handskriften göra en jämförelse mellan de uppgifter jag där finner och data i häradsrättens rannsakningsprotokoll från 1674. Till detta kommer jag lägga de siffror som Hornaeus redogör för i sin avhandling. Detta gör jag för att det förhoppningsvis kommer säga något om de två protokollens beskaffenhet och därav bestyrka eller avfärda min hypotes om dessa protokoll som avskrifter till delar av de kommissionshandlingar som har gått förlorade.

8.2 Handskriftens två första delar

När det gäller handskriftens två första delar så arbetar jag utifrån hypotesen att dessa är en del av en avskrift av ett fört domstolsprotokoll under kommissionsrättens förhandlingar under trolldomsprocessen 1674-75 i Torsåkers pastorat i Ångermanland. Kommissionsprotokollet är sedan cirka 300 år tillbaka är försvunnet. Protokollen i handskriften är tecknade över personer i Ytterlännäs socken och Dals socken i Ångermanland. Jag kommer i de följande avsnitten av uppsatsen pröva min hypotes genom att lyfta fram uppgifter i de två protokollen och jämföra dessa med redan existerande kunskap kring processen. Till min hjälp har jag då

rannsaktionsprotokollet som i processens inledande skede fördes samt de uppgifter om processen i Hornaeus avhandling som han är ensam med att presentera.

8.3 Dokumentets beskaffenhet och placering i tid

För att avgöra dokumentets placering i tid har jag i följande avsnitt samlat de uppgifter som finns att tillgå kring detta. Det är endast i de två protokollen som datum går att finna. På sida åtta i det första protokollet nämns ett första datum. Det är den 16 mars. Allt eftersom de anklagade behandlas går dagarna. Det sista datumet som nämns finns på sidan 41:a sida och det är den 16 april. Protokollen över de två socknarna tar med andra ord en månad att upprätta. Och slutdatumet i Ytterlännsprotokollet överlappar start datumet i Dalsprotokollet. Vilket år som här avses nämns ingenstans i skriften. Att händelsen som dokumenteras utspelar sig efter att rannsakingarna som pågick i oktober månad år 1674 avslutats går dock att konstatera. Detta för att det i skriften hänvisas till denna rannsaking i presens på flera ställen. Det finns kontrollerade uppgifter om att kommissionsrätten anlände till socknarna efter rannsakingarnas avslut. I protokollet finns också uppgifter som klart tyder på att detta är ett händelseförlopp som utspelade sig under kommissionens förhandlingar. Nedan följer ett par exempel som visar på dokumentets beteckning och dess relation till rannsaktionsförhandlingarna:

Sedan Tingsprotocollet för henne warit upläst, öfwertygades hon af 3 stycken barn (r 46-47, s. 9)⁹³

8 stora män i [skiot] öfwertygade henne vid kongl: Commissionsrätten. Men hon sade de witnade som dårar, derfore skal hon plikta med kroppen Neml: sättas i stocken, och slås med rijs. 12 slag. (r. 163-166, s. 13)

Anders Johansson i Nordanåker Tolfman witnar hwad han af H: Lisla i Blästad näst förleden höst hördt på kyrkiobordet i Ytterlänäs efter aflag Ed på lagboken[el] Nembl: när han anmodat henne bekiänna sig. (r. 201-204, s. 14)

Anders Johansson låg på gålfwet och hörde desse orden dem han nu inför Kongl: commissionsrätten med swuren Ed aflade. (r. 227-229, s. 15)

Sara i Nääs 8 åhr witnar at afwa sedt hon der sedan tinget war (r. 335-336, s. 18)

---

⁹³ Radhänvisningarna kan återfinnas i Johansson (2010). Sidhänvisningen gäller både för Johansson (2010) och för handskriften i dess original på läns museet Murberget.

hon förmantas af kongl: rätten till Syndaånger, bekiännelse, alwarlig omvändelse och innerlig bön om syndernas förlåtelse.
(r. 1078-1082, s. 45)

Pål Pärsson, Måns och H: Anna i Åhlstad, säija sig alla sedt henne där och confronterade henne för Rätten. (r. 1487-1490, s. 62)

8.4 De två protokollens innehåll

Då min studie visar att innehållet och dispositionen i handskriftens tredje del är klart överensstämmande med innehållet och dispositionen i Hornaeus avhandling anser jag att det skulle kunna säga en del om de inledande protokollen i handskriften. I avhandlingen skriver nämligen Hornaeus att han i sitt arbete haft tillgång till en avskrift av kommissionens protokoll från deras förhandlingar i socknen. Detta tillsammans med att det i handskriftsprotokollen hänvisas till häradsrättens rannsaking som något som varit och till kommissionsförhandlingen som något som pågår i skrivandets stund gör behovet av en jämförelse mellan handskriftens två protokoll och häradsrättens rannsakningsprotokoll stort. I följande avsnitt prövas innehållet i protokollen utifrån hypotesen om att dessa skulle vara avskrifter av protokoll förda under kommissionens förhandlingar.

Det första protokollet i handskriften är fört över för trolldom anklagade i Ytterlännäs socken. Detta protokoll innehåller 52 stycken numrerade anklagade. Anklagade nummer 10 och 50 skulle dock kunna vara en och samma kvinna. Det samma gäller anklagade nummer 28 och 32 samt anklagade nummer 39 och 49. Detta resulterar i så fall att det i Ytterlännäs socken enligt detta protokoll finns 49 stycken anklagade. I listan har jag med ett X framför den anklagades nummer markerat att denne har återfunnits som anklagad även i häradsrättens rannsakningsprotokoll. Det är här viktigt att uppmärksamma de 26 stycken som inte kan återfinnas som anklagade i rannsakningsprotokollet. Denna siffra tyder på att detta protokoll har förts vid ett annat tillfälle än vid rannsakingen.

- X 1. ”Halt” Carin Hendrichsdotter 50år i Nääs
- X 2. Hustru Carin i Erstad i Dahls socken
- X 3. Brita Hansdotter 32 år i Lästad
- X 4. Pigan Christin Hansdotter 18 år i Lästad
  - 5. Lenna Hansdotter 20 år i Lästad
- X 6. Hustru Margareta 70 år i Lästad (Hans Mårtens)
- X 7. Elisabeth Hansdotter 24 år i Nääs (Erich Hans)
- X 8. Hustru Siri 28 år i Nääs (änka- Hans Olofs)
- X 9. Hustru Märet 60 år i Nääs
- X 10. Hustru Anna 50 år i Nääs (Pähr Pährssons)
- X 11. Hustru Margareta i Sunnanåker (Johan Anders)
- X 12. Hustru Cisilia 60 år i Blästad (Erich Jonssons)
  - 13. Carin Marcusdotter i Färestad
- X 14. Erich Jonsson i Blästad

- X 15. Hustru Ingrid 60 år i Bollstad (änka)
- X 16. Brita Nilsdötter ifrån Flögsätter i Dahlen
- X 17. ”Gubbe” Brita 70 år i Nyland (änka)
- 18. Hustru Brita (Olof Abrams moder)
- X 19. Hustru Cicilia 60 år i Nyland (änka)
- X 20. Hustru Brita 40 år i Nääs (Lars Pärssons)
- X 21. ”Finskan” Margreta 80 år i Fårse
- (X)22. ”En gammal piga” Anna 50 år i Aspby (Kan vara en av elva vars dom lämnades av häradsrätten)
- 23. Anika i Nääs (Lars Pärss dotter)
- X 24. Hustru Sigrid 70 år i Wästerhammar
- X 25. ”Gambla Pigan [Slöt.]” Märet 65 år i Lästad (En av elva vars dom lämnades av häradsrätten)⁹⁴
- 26. Marta 18 år i Östhammar (Pähr Nilssons)
- 27. Pigan Carin Larsdotter 14 år i Hammar
- 28. Hustru [Gunnel] i Nyland
- 29. Malin Johansdotter 12 år i Sunnanåker
- X 30. Hustru Sigrid i Wästerhammar (Johans Olof, barn: Olle och Erich)
- 31. Pigan Anna Månsdotter i Skogs Sochn
- 32. Gunnila 70 år i Nyland
- 33. Hustru Dordi i Nyland
- 34. Hustru Brita 30 år i Nyland
- 35. Hustru Dordi 30 år i Edh (Olof Larssons)
- 36. Hustru Elin i Bålsta
- 37. Hustru Margret 40 år i Deljånger (änka)
- 38. Nils Andersson i Forse
- X 39. Hustru Barbru i Forsse (Nils Anderssons)
- 40. Hustru Anna 40 år i Lästad (Nils Pärssons)
- 41. Hustru Martha 34 år i Nyland (Olof Pärss)
- 42. Hindrich Andersson 20 år i Nääs
- 43. Hustru Brita 35 år i Nyland (Olof Daniels)
- 44. Hustru Märeta 50 år i Bålsta (Nils Ers)
- 45. Hustru Brita i Bållsta (Jöns Svänssons)
- 46. Brita Olofsdotter i Deljånger (Hustru Dardis dotterdotter)
- 47. Barbru Nilsdotter 17 år i Lästad (Hustru Anna och Nils Jöns dotter)
- 48. Hustru Brita i Nyland (Olof Daniels)
- X 49. Hustru Barbru i Forsså (Detta kan vara den samma som anklagad nr. 39)
- X 50. Hustru Anna i Nääs (Pähr Pährssons) (Om detta är samma person som anklagad nr. 10)
- 51. Erich Danielsson ifrån [röch]
- 52. Carin 20 år i Ed (Olofs och Hustru Dordis dotter)⁹⁵

Av de 49 stycken anklagade under Ytterlännäs socken var det 4 av manligt kön. Nr 14, 38, 42 och 51. Övriga var av kvinnligt kön. En av männen var 20 år. De andras ålder är okänd. Bland kvinnorna är 6 stycken 20 år eller yngre. 7 stycken är mellan 21 och 35 år. 7 stycken är mellan 36 och 50 år. 5 stycken är mellan 51 och 65 år. 5 stycken är 66 år eller äldre. 17 stycken kvinnor antecknas utan åldersuppgift.

Det andra protokollet i handskriften är det som är fört kring de anklagade i Daahls socken. Dessa är numrerad upp till 52 stycken. Dock har författaren hoppat över anklagad nummer 5. Innan nummer 20 nämns också en mansperson som inte är numrerad. Om honom står det ”*Christian Pärsson och hustru annas son i Moo 20 åhr, Är skomakare där, men nu eij*

⁹⁴ I rannsaktionsprotokollet benämns hon som gamla pigan stööth Margareta. Se Nordquist (2001), s 66f.

⁹⁵ Detaljer kring exempelvis de anklagades familjerelationer som på listan skrivs inom parantes har i vissa fall hämtats ur de anklagades rättegång då ort och/eller familjeband här framgått.

*tillstädes utan i stockholm.*⁹⁶ Denne man är den samma som anklagas som nummer 44 i samma protokoll. Sidorna 64 och 65 saknas helt i skriften. På dessa ska fortsättningen på anklagad nummer 38 samt hela redogörelsen för anklagade nummer 39-43. Anklagad nummer 47 är samma person som den som står anklagad som nummer 50. Denna hustru Dordi kallades bara tillbaka. I skriften finns alltså 44 olika personers mål helt bevarade och en del av en 45:e person. Även i detta protokoll har de som återfunnits som anklagade i rannsakningsprotokollet markerats med ett X. I detta protokoll är det 22 stycken anklagade som inte återfinns i häradsrättens protokoll. De anklagade i Daahlsprotokollet är:

- X 1. Hustru Margreta 53 år i Åhlstad (Erich Olofss)
- X 2. Hustru Anna i Åhlstad (Matts Olofssons)
- X 3. Hustru Brita 40 år i Ärsta (Mårten Johanss:)
- X 4. Hustru Ella 50 år i Norum (Pär Olofss:)
- 5. Saknas
- 6. Malin i Norum (Pärs och Ällas dotter, född i Alfta)
- X 7. Lars i Norum (Lars Pärs och Hustru Ellas son) (En av elva vars dom lämnades av häradsrätten)
- X 8. Olle Pärsson 19 år i Norum (Lars i Norums bror) (En av elva vars dom lämnades av häradsrätten)
- X 9. Hustru Sara 50 år i Norum (änka)
- X 10. Hustru Karin 34 år i Åhlstad (Pär Jonssons)
- X 11. Sigrid Mårtensdotter 32 år i Ersta (Styvmor är Mårten Johanssons Hustru Brita i Ersta)
- X 12. Hustru Sara 52 år i Erstad (Nils Ers)
- X 13. Hustru Brita 70 år i Ålsta (Jöns Larssons)
- 14. Hans Tomasson 48 år i Moo
- X 15. Hustru Karin 60 år i Moo (Hans Tomassons)
- X 16. Hustru Agda i Moo (Hans Tomassons dotter?) (En av elva vars dom lämnades av häradsrätten)
- 17. Pigan Märeta Hansdotter i Moo (Hans Tomassons dotter?)
- X 18. Hustru Anna 60 år i Moo (änka)
- X 19. Pigan Sissilia 20 år i Moo (Pärs och Hustru Annas dotter)
- ”Christiansson?” 20 år i Moo (Christian Pärsson och Hustru Annas son – ”tillstädes utan i stockholm”)
- 20. Hustru Brita i Flögsätter (Pär Nils)
- X 21. Pigan Christrin Olofsdotter 40 år i Flögsätter
- X 22. Hustru Brita 50 år i Flögsätter (Nils Erichssons)
- 23. Hustru Dordi i Moo (Anders Ers hustru – Lars Anderssons styvmor)
- 24. Pigan Märeta Nilsson 18 år i Flögsät (Olle, Palle och Nils Nilsson är hennes bröder)
- X 25. Hustru Barbru 40 år i Daglös (Hans Ers hustru och Nils Hansson mor)
- X 26. Pigan Kierstin Hansdotter 24 år i Daglös
- X 27. Pigan Marta Ericksdotter 15 år i Åhlstad (Erick Ohls och Hustru Margetas dotter) (En av de elva vars dom lämnades av häradsrätten)
- X 28. Hustru Anna i Ålsta (Jöns Påhls)
- X 29. Hustru Anna 60 år i Löfsjö (Erick Hindres)
- X 30. Hustru Märet 50 år i Tunsjö (Mickel Hinders hustru och Anders Mickelssons mor)
- 31. Hustru Märeta i Norum (Lars Ohls)
- 32. Pigan Karin Michelsdotter i Tunsjö
- 33. Hustru Elisabeth i Ärstad (Erick Jonssons)
- 34. Mårten Johansson i Ärsta och Sara Olofsd: 12 år (Inga direkta anklagelser. Kanske är de vittnen?)
- 35. Pigan Annika 18 år i Åhlsta (Erick Månssons piga)
- 36. Mårten Jansson 50 år i Ärstad
- 37. Pigan Sara Jonsdotter i Norum
- 38. Hustru Anna 40 år i Ärstad (Erick Påhls)
- 39-43 Saknas
- 44. Christian Pärs och Hustru Annas son i Moo
- 45. Lars Andersson 12 år i Moo

---

⁹⁶ Johansson (2010) s. 47, (r. 1127-1129)

- 46. Hustru Brita i Galagiök (Olof Ohls)
- 47. Hustru Dordi i Norum (Pär Ohlssons)
- 48. Piga i Daglös (Erik Hans piga)
- 49. Pål i Norum (Bror till Olof)⁹⁷
- 50. Hustru Dordi i Norum (Kallas igen till bekännelse)
- 51. Sara Olofsdotter i Årstad
- 52. Pigan Anna Siulsdotter 13 år i Galagiök

I Dals socken är det 8 numrerade, manliga anklagade och en onumrerad. Av dessa var en, nummer 34 enligt min bedömning inte anklagad. Dessa hade en åldersfördelning på 12, 19, 20, 48 och 50 år. De övriga 4 var utan åldersuppgift. Bland de anklagade av kvinnligt kön finns en, nummer 34 som enligt mig inte verkar vara anklagad utan lika som killen på samma nummer verkar hon mer som ett vittne. Hon är 12 år. I övrigt ser åldersfördelningen ut som sådan: 5 stycken är 20 år eller yngre. 3 stycken är mellan 21 och 35 år. 8 stycken är mellan 36 och 50 år. 5 stycken är mellan 51 och 65 år. En är 70 år och 16 är utan åldersuppgift.

Om man jämför de anklagade i de två protokollen i handskriften med dem som anklagas i rannsakingen⁹⁸ finner man till exempel att av de totalt 94 stycken som finns med som anklagade i handskriften är det 48 stycken som kan återfinnas i rannsakingens protokoll.⁹⁹ Bortsett från anklagad nr 43. Pigan Anna i Lästadh och nr 54. Pigan Brytha i Nääs är samtliga anklagade i rannsakingen över Dals och Ytterlännäs i rannsakingens protokoll medtagna i handskriftens två protokoll. Utav de som rannsakades i Torsåkers socken i rannsakingens protokoll kan endast två personer återfinnas i handskriftens protokoll. Dessa finns under i protokollet över Ytterlännäs socken. Detta är rannsakingens nummer 4. Hustru Sigrid i Hammar som anklagas som nummer 30 i handskriftens första protokoll. Samt rannsakingens nummer 60. Gamla hustru Segridh i Hammar som i handskriften är anklagad som nummer 24 i det samma.

Om det är fler rannsakade från Torsåkers socken som finns återgivna i dokumentet är för mig svårt att avgöra då jag inom ramen för denna uppsatts inte hunnit studera bygränser och gårdar i de olika socknarna. Ortnamn kan exempelvis ha ändrats.¹⁰⁰ En förklaring till att det är flera ifrån just Torsåkers socken som saknas skulle kunna ligga i att sidorna 1-7 i handskriften saknas. Kanske skulle dessa kunna innehålla anklagade i Torsåkers socken. I listan från häradsrättens rannsaking som återgivs här nedan har jag markerat de anklagade som inte har

⁹⁷ Detta kan vara den Pål som Norberg sin avskrift av häradsrättens rannsakingensprotokoll nämner som en av de elva vars dom häradsrätten lämnade till kommissionen i sin sammanställning. Norberg (red.) (2000) s. 46.

⁹⁸ Se listan över anklagade och dömda i häradsrättens rannsakingensprotokoll i denna uppsatts.

⁹⁹ I de båda förteckningarna över anklagade ur avskriften markeras de som kan återfinnas i rannsakingensprotokoll med ett X framför sitt namn.

¹⁰⁰ De som är hemmahörande under rubriken Torsåkers socken är de som nedan i rannsakingenslistan är understruken och rödmarkerade är de då de inte återfinns i avskriften.

kunnat återfinnas i något av handskriftens två protokoll med röd färg. Dessa är för vad det går att konstatera hemmahörande i Torsåkers socken. Om man tar förgivet att dessa rödmarkerade anklagade i rannsakningslistan nedan inte frigavs utan också stod inför rätta i kommissionens förhandlingar, då kanske i protokollet över just Torsåkers socken som här saknas, så får vi ett sammanlagt antal på cirka 119 anklagade personer i kommissionsförhandlingarna.

I övrigt finner jag att flera av de anklagade i handskriftens protokoll som inte återfinns i listan över de dömda i rannsakningsprotokollet ändå benämns i rannsakningshandlingen. De är oftast då aktiva vittnen. Ett exempel på ett vittne som ställs inför rätta är handskriftens nr 51 Erich Danielsson ifrån [röch] i Ytterlännäs socken.¹⁰¹ Samt till exempel nr 7 och 8 i Dals socken i handskriftsprotokollen, pojkar Lars och Olle (Olof) Pärsson ifrån Norum som i rannsakingen var högs aktiva vittnen och var två av de elva som lämnades av häradsrätten till kommissionens dömande.¹⁰² Ett fall skiljer sig dock ifrån dessa andra. En gammal piga, Anna tas upp som nr 22 i protokollet över Ytterlännäs socken i handskriften, rannsakas i häradsrättsprotokollet men tas inte med som varken dömd eller lämnad åt kommissionsrätten för dom. Kanske är det så att denna kvinna var aktiv som vittne i rannsakingen och att vittnen som henne tillslut inte kom undan att själva anklagas i kommissionens domstol. Nedan följer text om pigan Anna ur de båda protokollen.

Om pigan Anna kan vi läsa följande i rannsakningsprotokollet:

Anna, en gammal piga i Aspeby på 50:e året inkallades. Eftersom hon ej ville bekänna så inkallades följande vittnen nämligen: h: Brytha i Hammar och h Anna i Åhlestadh som betygar, att pigan Anna mjölkar i Blåkulla. Hon äter, dricker och dansar där och ligger hos den fule under bordet och bolar med honom. Hon tillber honom också. De båda ber henne att bekänna.¹⁰³

I handskriften kan följande citat finnas:

22. En gam:al Piga Anna i Aspby 50 åhr. Hust: Anna i Åhlstad och Hust: Brita i Wästham:ar_witna at hon stiller, miölker och måkar fähuset Sara i weda witnar, at hon skurar diskar och bär ämbar ut och in i blåkulla.¹⁰⁴

En del fick också ett straff i anslutning till att deras fall behandlades. Exempel på det är i handskriftens nr.11 Margreta, Johan Anders hustru i Sunnanåker i Ytterlännäs socken. Om henne står det: *8 stora män i [skiot] öfvertygade henne vid kongl: Com:issionsrätten. Men*

¹⁰¹ Johansson (2010) s. 28. Samt i hans vittnesmål i flertalet av de anklagades mål.

¹⁰² Ibidem, s. 37 och s. 38.

¹⁰³ Nordqvist (red.) (2001), s. 64.

¹⁰⁴ Johansson (2010), s. 12. (r. 349-353).

hon sade de witnade som dårar, derföre skal hon plikta med kroppen Neml: sättas i stocken, och slås med rijs. 12 slag.¹⁰⁵ Margreta finns med som dömd till dödsstraff i rannsakingens lista. Också mot handskriftens nr 24 i Dals socken, Pigan Märeta Nillsdotter 18 år i Flögsätter faller en dom. Om henne står följande: *Hennes bröder Pälle, Olle, och Nils öfwertygade henne, men hon nekade och fick 24: slag af rijs.*¹⁰⁶ Märeta Nillsdotter finns inte med som dömd eller lämnad till kommissionens dom i rannsakingens lista. Det samma gäller för handskriftens nr 46 i Dals socken, hustru Brita i Galagiök. Om henne kan vi finna följande skrivet: *Angafs af Måns i Åhlstad att koka ägg frikiänd.*¹⁰⁷

8.5 De dömda och för vidare prövning lämnade i rannsaktionsprotokollet

Nedan följer listan över dödsdömda och till kommissionen lämnade anklagade ifrån häradsrättens rannsaktionsprotokoll. De namn som är rödmarkerade är de anklagade som jag inte har kunnat återfinna som anklagade i handskriftens två protokoll. Huruvida deras orter och/eller namn kan ha förväxlats eller förändrats i förhållande till protokollen i handskriften står utanför min vetskap.

1. Hustru Brytha i Westerhammar (änka)
2. Hustru Sahra i Kleen
3. Hustru Elisabetta i Aspeby (Olof Erssons hustru och dotter till Emeräntzia i Dynäs/Gudmundrå)
4. Hustru Segridh i Hammar (Johan Olssons?)
5. Hustru Barbro i Hiärtnääs
6. Hustru Anna i Biöönö (änka)
7. Hustru Merit Wyk
8. Pigan Annika i Aspeby
9. Hustru Margreta i Aspeby
10. Hustru Barbro i Aspeby
11. Hustru Margreta i Hoola
12. Hustru Anna i Hembra
13. Hustru Marit i Hälsingsta
14. Hustru Elisabet i Sahlom
15. Pigan Sahra i Sahlom
16. Dawid Nilsson i Fanom
17. Hustru Merit i Rogstadh
18. Hustru Karin i Kiärstadh
19. Hustru Karin i Ährstadh
20. Hustru Margareta i Åhlestadh
21. Hustru Anna i Åhlestadh
22. Hustru Brytha i Ährstadh
23. Hustru Älla i Norum
24. Hustru Sahra i Norum
25. Hustru Karin i Åhlestadh
26. Hustru Brytha i Åhlestad
27. Pigan Segridh i Ährstadh
28. Hustru Anna i Åhlestadh (Jöns Pålssons)

¹⁰⁵ Johansson (2010), s. 13, (r. 164-167)

¹⁰⁶ Ibidem, s. 53, (r. 1288-1291)

¹⁰⁷ Ibidem, s. 66, (r. 1541-1542)

29. Hustru Sahra i Ährstadh
30. Nils Johansson i Kiärstadh
31. Hustru Brytha i Flöghsäther
32. Pigan Kerstin i Flöghsäther
33. Hustru Brytha i Flöghsäther (Nils Erssons)
34. Hustru Anna i Moo
35. Pigan Cicilia i Moo
36. Hustru Karin i Moo (Hans Thomassons)
37. Hustru Barbro i Daglöös
38. Pigan Kerstin i Daglöös
39. Hustru Anna i Löfsiöö
40. Hustru Marit i Tuhn siöön
41. Pigan Brytha i Lästadh
42. Pigan Kerstin i Lästadh
- 43. Pigan Anna i Lästadh**
44. Hustru Barbro i Forssa
45. Hustru Margreta i Lästadh
46. Hustru Segridh i Nääs
47. Hustru Marit i Nääs
48. Hustru Anna i Nääs
49. Hustru Elisabetta i Nääs
50. "Halt" Karin i Nääs
51. Hustru Margareta i Sunnanåker
52. Hustru Cicilia i Blästadh
53. Hustru Ingrid i Bollstadh
- 54. Pigan Brytha i Nääs**
55. Erich Joensson i Blästadh
56. "Gubbe" Bryta i Nylandh
57. Hustru Cicilia i Nylandh
58. Hustru Brytha i Nääs
59. "Forss finskan" Hustru Margareta
60. "Gamla" Hustru Segridh i Hammar

De som lämnades till kommissionens dom var: **pojken Olof Olsson i Hoola, pojken Olle i Åhlestadh**, pojken Olle i Norum, pojken Lasse i Norum¹⁰⁸ som var bröder, flickan Merta i Åhlestadh, **pojken Anders i Thunsiöön, Hustru Kerstin i Löfsiöö** som låg hemma sjuk, **hustru Malin** som rymt, pigan Anna i Aspeby, hustru Agda i Moo och gamla pigan Margareta i Lästadh.¹⁰⁹

Varför man valde att lämna dessa till kommissionsrättens dömande är svårt att avgöra. Det jag kan läsa ur rannsakningsprotokollet angående detta är åtminstone att de fyra första pojarna under rannsakingen var aktiva vittnen. De stod alltså inte anklagade själva. Kanske ansågs dessa till slut vara allt för aktiva som vittnen för att komma undan att själva. De fick då kanske stå inför rätta lika som de människor som de vittnade mot. Olof Olsson från Hoola är dock inte anklagad i handskriftens protokoll. Inte heller Olle i Åhlestadh. Denna Olle nämns

¹⁰⁸ De båda brödernas namn skiljer sig mellan Norbergs (red.) (2000) och Nordqvists (red.) (2001) avskrifter av rannsakningsprotokollet.

¹⁰⁹ Nordqvists (red.) (2001), s 68ff. Vissa av namnen i rannsakningsprotokollets lista har fått anpassas då jag jämfört dem med protokollet i handskriften då författaren till rannsakningsprotokollet har tagit fel på bokstäverna ij och i stället trott att det har stått y. En annan anmärkning är att de feltolkat bokstaven s som f. De namn som är understruken återfinns i rannsakningsprotokollet under rubriken Torsåkers socken.

dock i handskriften som förde av sin mor nr. 28 i Dals socken av ett par vittnen. Hans föräldrar heter Jöns Påhls och hustru Anna i Ålsta. Pojkarna Olle och Lasse i Norum anklagas som nummer 7 och 8 i Dals sockenprotokoll.¹¹⁰

Flickan Martta i Åhlestadh stod inför rätta och överbevisades av flera vittnen men hon stod fast i sitt nekande samtidigt som hon grät och fällde tårar som rannsakningsprotokollet uttryckte det.¹¹¹ Man trodde på denna tid att det var ett tecken på att någon var trollkunnig om denne inte grät och fällde tårar då denne konfronterades.¹¹² Kanske gjorde detta nämndemännen osäkra på fällande dom. I min avskrift anklagas hon som nr. 27 i Dals socken. Pojken Anders Mickelsson, som han heter, ifrån Thunsiöön pekades enligt rannsakningsprotokollet ut av visgossarna från Nordingrå. Han stod fast vid sitt nekande.¹¹³ Kanske var vittnesmålen mot honom inte tillräckligt starka. Pojken Anders nämns sedan i min avskrift i hans mors mål. Nr 30, Mickel Hinders hustru Märet, 50 år i Tunsjö i Dals socken. Här är det runt fem vittnen som säger sig antingen ha sett honom där eller sett att hans mor förde dit honom. Utöver detta nämns han inte mer.

När det gäller pigan Anna i Aspeby, anklagad nr 22 i Ytterlännäs socken i avskriften är hennes mål här så litet att jag kan tänka mig att detta också är anledningen till att hon ej i rannsakingen kunde dömas. Det samma kan också gälla för hustru Agda i Moo som anklagas som nr 16 i Dals socken i min avskrift. Gamla pigan ”stööt Margareta” hade ingen som vittnade emot henne i rannsakingen men lämnades till kommissionen för att få sin dom då hon ändå kunde läsa trollformler och inte ville erkänna vem som lärt henne. I min avskrift står hon anklagad som nr 25 i Ytterlännäs socken. Inte heller här vittnar någon emot henne.

I övrigt var det en kvinna som låg hemma sjuk och en kvinna som hade rymt vilket skulle kunna vara anledningen till att dessa lämnades till kommissionens dömande. Ingen av dessa två kan återfinnas som anklagade i min avskrift. Hustru Malin nämns i sin dotters mål. Nr 34, hustru Brita, 30 år i Nyland i Ytterlännäs socken. Här säger protokollet att hon fortfarande är förrymd söder ut. Läsaren av protokollen bör också minnas att nr 5 samt nr 39-43 samtliga saknas i Dals protokollet i min avskrift. Möjligheten att dessa två skulle kunna vara någon av dem finns. Lika så gäller de andra ur rannsakingens lista som ej har kunnat återfinnas i avskriften.

---

¹¹⁰ Se ovan i listorna över anklagade ur Johansson, (2010).

¹¹¹ Nordquist (2001), s. 17.

¹¹² Sallmann (1992), s. 65.

¹¹³ Nordquist (2001), s. 26.

9. Diskussion

Viktigt att påpeka innan jag diskuterar studieresultaten är att jag inte gör anspråk på sanningen kring handskriftens beskaffenhet eller innehållet i den samma. Syftet med min uppsats är att ge en tolkning av beskaffenheten på dokumentet och på så vis möjligen tillföra en ny källa till denna historiska händelse.

9.1 Handskriftens beskaffenhet

Genom studien står det klart att handskriftens tredje del står i stark relation till Hornaeus avhandling från 1771. Det är genom detta viktigt att uppmärksamma möjligheten att handskriften i själva verket kan vara en avskrift av avhandlingen. Detta skulle då kunna förklara likheterna mellan dokumenten och skillnader som finns skulle då kunna förklaras som en följd av att avskriften kan vara slarvigt eller selektivt gjord. Här följer en diskussion kring detta.

Skillnaderna i de båda dokumentens innehåll är följande: I avhandlingen finns ett internationellt perspektiv där litterära verk om ämnet trolldom från andra länder diskuteras. Något som helt saknas i handskriften. Hornaeus avhandling är mer omfattande och har betydligt mer detaljerade beskrivningar. Det bör här påpekas att det inte bara är detaljer som skiljer dokumenten åt utan i avhandlingen finns hela stycken om ämnesbitar som inte alls nämns i handskriften. Om handskriften hade vart en avskrift av avhandlingen så hade författaren av denna avskrift utelämnat stora och viktiga delar av texten. Något som jag ej kan finna någon som helst anledning till att man skulle göra. Om jag bortser ifrån inledningarna till de båda dokumenten som klart skiljer sig ifrån varandra finns samtligt innehåll i stora drag från handskriften med i avhandlingen. Detta med två undantag. Det ena är att det i handskriften beskrivs om en änglakammare i Hammar som ingenstans nämns i avhandlingen. Det andra undantaget är när författarna vidare beskriver hur det gick till då prostens besökte änglakammarna då de upptäckt för vad de var. I avhandlingen beskrivs hur detta görs i Själevads och Arnäs socken medans detta besök i handskriften beskrivs från Nordingrå. Att allt innehåll ur handskriften med få undantag återfinns i avhandlingen och att viktiga detaljer och hela stycken ur avhandlingen inte kan återfinnas i handskriften är enligt min tolkning starka argument för att handskriften inte kan vara en avskrift av avhandlingen. Det som skiljer dokumenten åt tycks alltså inte vara resultatet av slarv.¹¹⁴

---

¹¹⁴ Huruvida handskriften i sig är en avskrift av ett annat originaldokument kan varken jag eller någon annan avgöra. För att utesluta att dokumentet är skrivet av Hornaeus hand krävs ett handskriftsprov från honom.

När det gäller att kunna belägga huruvida handskriften i stället är ett koncept av Hornaeus avhandling finns det ingen tidigare forskning som jag kan stödja mig på. Det finns dock argument utifrån min studie att så är fallet. Exempelvis kan ett sådant återfinnas genom studie av innehållet i de båda dokumentens inledningar. I dessa är det endast syftet som bär liknande drag. Innehållet i dessa skiljer sig i övrigt kraftigt åt vilket enligt mig tyder på att det handlar om två olika dokument. Hornaeus beskriver i avhandlingens inledning sin arbetsprocess och att det tagit honom lång tid, närmare bestämt runt 30 år att sammanställa avhandlingen. Arbetet med avhandlingen ska ha inletts med att han överlämnade ett manuskript för granskning till en prost som ska ha tyckt mycket om den samt gett honom rådet att vidareutveckla sin uppsats. Denne prost gav också Hornaeus ytterligare källor att arbeta med, bland annat en avskrift av kommissionsprotokollet från den slutliga rättegången.¹¹⁵

I handskriften nämner författaren muntliga vittnesmål som underlag, dessa har han jämfört med rannsakningsprotokollet över de anklagade. I avhandlingen skriver Hornaeus hur hans främsta källa är muntliga vittnesmål som han samlat på sig inför författandet av konceptet han lämnade till prosten. I avhandlingen finns dock inget notsystem vilket betyder att stoffet inte kan spåras tillrespektive källa. I handskriften beskrivs i första hand författarens personliga relation och erfarenhet av ämnet och processen som utspelade sig i dennes hemtrakter. Något som inte nämns i avhandlingen. Författaren till handskriften avslutar med att redogöra för att han i sitt skrivande utgår ifrån anteckningar som hans Morfar ”herr Wattrang” under tiden för processen. Denna uppgift saknas i avhandlingens inledning. Huruvida detta skulle vara det första konceptet till avhandlingen kan jag inte genom denna studie avgöra. Inte heller om det är det enda. Med tanke på att Hornaeus arbetsprocess var så omfattande i tid misstänker jag att han författat flertalet koncept.

9.2 Uppgifter om antalet anklagade och dömda i Torsåkers pastorat

Av vikt är här hypotesen om handskriftens tredje del som koncept till Hornaeus avhandling från 1771 och den uppgift om att Hornaeus grundar sina uppgifter på en avskrift av kommissionshandlingarna. Samt att de två protokoll som återfanns med ”konceptet” inte var en kopia av häradsrättens rannsakningsprotokoll och att uppgifter i de två protokollen tyder på att det handlar om protokoll förda i kommissionsförhandlingarna. Har jag i studien jämfört uppgifter i de två protokollen med tidigare uppgifter om processens anklagade och dömda.

Något som i dag inte finns att tillgå.

¹¹⁵ Enligt min analys ska de två protokoll som återfanns med den berättande texten i Murbergets arkiv vara just delar av detta protokoll.

I rannsakningsprotokollet finns uppgiften att det i Torsåker, Dals och Ytterlännäs socknar var 60 personer som dömdes till döden och att 11 personer lämnas till kommissionens dömande.¹¹⁶ I Ångermanlands domsaga närmare bestämt domböcker ifrån 1674-75 på Härnösands landsarkiv kan man finna en uppgift från när kommissionsarbetet avslutades i slutet av juni 1675. Denna säger att det fanns 60 anklagade i Torsåker- Ytterlännäs mellan den 15 oktober 1674 och den 5 november 1674.¹¹⁷ Tidsperioden som dokumenterats i häradsrättens rannsakningsprotokoll sträcker sig mellan den 16 oktober 6 november. Det kan med andra ord vara rannsakingens slutliga siffror som i domsagan återgetts.

Gadelius skriver ”i trenne socknar kring Ångermanälven dömdes i allt 71 personer, mest kvinnor, hvilka alla halshöggs och brändes på ett bärg midt i Torsåkers pastorat, 28 mars och första juni 1675. se bl. annat Hülphers samlingar¹¹⁸ till en beskrifning öfver Norrland.”¹¹⁹ Intressant hade varit att kunna studera även Hülphers samlingar för att om möjlighet finns kunna avgöra vad han har för grunder för sina uppgifter. Detta skulle kunna vara en sammanslagning av de dömda och av häradsrätten lämnade som utgör en siffra på 71 personer. Det skulle även kunna vara uppgifter grundade på Hornaeus avhandling. Möjlighet för andra, i dag okända källor ska heller inte uteslutas. Jöns Hornaeus är som jag tidigare nämnt den enda som säger sig ha dokumenterat uppgifter ur det förlorade kommissionsprotokollet. I sin avhandling skriver Hornaeus:

Här i Pastoratet dömdes öfver 100de till döden, af hvilka en del togo flykten, Sådana, som inga barn eller vidlyftig hushållning hade. En del, som voro hafvande, förskonades tills efter barnsörden, hvarförinnan detta raseriet afstannade. De andra kördes, som boskap, somliga i länsmansgården, andra i Sockenarrestrummet eller tjuvkistorna, som alla packades fulla.¹²⁰

Vidare skriver Hornaeus när han berättar om avrättningen: *././ 71 gingo till döden. Dervid bör märkas, att 9 af dem gingo ut, som ett praeludium den 28 Martii, men 62 den 1 Junii, eller 4de dag Pingest.*¹²¹

¹¹⁶ Nordquist (red.) (2001), s. 67ff.

¹¹⁷ Ankarloo (1971), s. 158.

¹¹⁸ Hülphers Samlingar til en beskrifning öfver Norrland. Saml. 6. Bd 1, Samlingar til en beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs län.

¹¹⁹ Gadelius (1912-1913), Del II, s. 194f.

¹²⁰ Hornaeus (1935), s. 167.

¹²¹ Ibidem, s. 168.

Det finns uppgifter från till exempel släktforskare visar på att det fanns aktörer som överlevde dödsdomarna. Dessa är inte granskade och något bra exempel på detta har jag inte kunnat återge i denna uppsats. Ett mindre starkt exempel på ett sådant påstående är exempelvis: *Släktforskare däribland jag själv, har hittat några av de dödsdömda fortfarande i livet in på 1700-talet.*¹²² Varför jag, trots bristfälligheten i denna uppgift tar med den i uppsatsen är för att visa på att Hornaeus uppgift om att 71 personer avrättades skulle kunna stämma. Om det endast skulle ha varit de anklagade som dömdes och lämnades av häradsrätten som slutligen dömdes till döden så är Hornaeus siffra med 71 avrättade felaktig. Detta med vetskap om att vissa har överlevt sin dödsdom. Om Hornaeus uppgift om att det fanns över 100 dödsdömda totalt och att några av dessa rymde och vissa överlevde avrättningen på grund av havandeskap stämmer, så skulle 71 personer ändå ha kunna avrättats. Det behöver dock inte vara dem som dömdes i häradsrättens rannsaking. Det kan då lika gärna vara de personer som utöver dessa står som anklagade i handskriftens två protokoll. Alltså om släktforskare utifrån rannsakingens lista kunnat konstatera att det finns överlevande behöver inte detta betyda att Hornaeus siffra inte stämmer.

Ur rannsakningsprotokollet kan 46 stycken av de dömda eller lämnade till kommissionen återfinnas i handskriftens två protokoll. Utöver dessa 46 personer tillkommer 48 stycken som inte dömdes eller lämnades av häradsrätten i rannsakningsprotokollet. Flera av dessa finns dock med som aktiva vittnen i rannsakningsprotokollet. Dessa utgör de sammanlagt 94 personer som tas upp i handskriften. Om man till dessa lägger de övriga 25 personerna som döms eller lämnas för dom i rannsakingen men inte står som en av de anklagade i handskriften får vi en sammanlagd siffra på 119 personer. En siffra som alltså skulle kunna vara överensstämmande med Hornaeus uppgifter om att över 100 personer slutligen vart dömda i pastoratet.

Avslutningsvis vill jag påpeka att jag inte påstår att studien har gett några sanna resultat. Är Hornaeus författare till den tredje delen i handskriften? Är den tredje delen i handskriften ett tidigare koncept till Hornaeus avhandling från 1771? Är de två protokollen förda under kommissionens rättegång i pastoratet? Dessa frågor kan jag endast utifrån studien presentera ett potentiellt svar på. Utifrån studiens resultat kan jag argumentera för att samtliga av mina hypoteser kan stämma. Om man med en viss skepsis och hög kritisk granskning använder sig av handskriften kan denna nu vara en pusselbit i arbetet kring att fortsatt kartlägga processens

---

¹²² <http://www.accidere.se/d19abfd9-498d-4e49-a17e-69488b4a83a0-29.html> Hämtat den: 9/1-10

utfall. Denna källa kan tillsammans med häradsrättens protokoll från rannsakingen fungera som en utgångspunkt för att finna mer kontrollerbara fakta kring processens aktörer i till exempel husförhörslängder och folkbokföring som kom efter processens tid.

10. Sammanfattning

Handskriften består av två stycken avskrifter av protokoll förda över personer som enligt studien kan ha varit aktuella i kommissionsrättens förhandlingar under trolldomsprocessen i Torsåkers pastorat i Ångermanland 1674-1675. Att det kan vara frågan om kommissionsprotokoll finns det återkommande belägg för i just protokollen. Detta tar sig i uttryck i att man hänvisar till rannsakingen som något som varit och till den Kungliga kommissionsrättens arbete i presens. Protokollen följs i handskriften av en tredje del där författaren i fråga har skrivit ner anmärkningar över trollkärningväsendet med fokus på händelseförlopp i Ångermanland. Datumen i protokollen sträcker sig mellan den 16 mars och den 16 april. Inget årtal finns nedtecknat men säkert är, efter granskning av källans innehåll att händelseförloppet utspelar sig efter rannsakingen 1674. Mellan de nämnda datumen under året 1675 ska kommissionsrätten ha besökt socknen.

Efter mina studier av källmaterialet kan jag inte avgöra vem som har nedtecknat de två protokollen över personerna hemmahörande i Ytterlännäs socken och Dals socken i handskriften. Jag kan inte avgöra om det är en och samma till dessa två eller inte. Inte heller huruvida det är samma författare till dessa båda eller någon av dessa och handskriftens tredje del. Att författaren till handskriftens tredje del skulle kunna vara Jöns Hornaeus finner jag i studien däremot flera argument för. Författaren av denna text refererar till en ”Herr Hans Wattrang” kyrkoherden i Torsåker under processen som sin morfar samt till kaplans hustru som sin farmor. Jöns Hornaeus, komminister i Torsåker under mitten av 1700-talet var barnbarn till kyrkoherden Hans Wattrangius och kaplanen Laurentius Hornaeus som båda var kyrkans män under processens tid.

Ett annat argument för att det skulle vara Hornaeus som också står som författare till handskriften tredje del är att innehållet i denna del är dispositions- och innehållsmässigt starkt överensstämmande med innehållet i Jöns Hornaeus avhandling från 1771. Innehållet i handskriftens tredje del kan med ytterst få undantag återfinnas i avhandlingens första och andra kapitel samt i ett kort stycke i avhandlingens kapitel fyra som redogör för de två trollgossarnas brutala öde. I uppsatsen har jag gett flertalet exempel som visar på överensstämmande de båda texterna emellan. Dels små detaljer som vilket ord som används

då en företeelse beskrivs och dels att hela dispositionen är lik i de båda texterna. Förutom att vi i texterna får möta trollgossarna för första gången på olika ställen och att dessa beskrivs med en aning skillnad i ordningsföljd så kommer innehållet i de båda texterna i samma följd. Lika så finns långa, beskrivande textstycken som motsvarar varandra.

Då jag genom en jämförande studie av Hornaeus avhandling och handskriftens tredje del har kunnat konstatera att de står i ett starkt förhållande till varandra börjar tankarna kring beskaffenheten hos de två protokollen i handskriften florerar på allvar. Hornaeus skriver i sin avhandling att han under sitt arbete har haft en avskrift av kommissionsrättens protokoll från rättegången i Torsåkers pastorat 1675. Protokollen i handskriften är inte de samma som de som kan återfinnas i häradsnämndens rannsakningsprotokoll. Samtliga anklagade i rannsakningsprotokollen från Ytterlännäs och Dals socken, med endast få eller inga undantag kan återfinnas i handskriftens protokoll över samma socknar. De som i rannsakningsprotokollet är hemmahörande i Torsåkers socken kan endast i undantagsfall återfinnas i handskriften. Förklaringen till detta skulle kunna vara att denna socken behandlades på de sju första sidorna i nummer ordningen som saknas i handskriften.

Då häradsrättens protokollista jämförs med protokollen i handskriften kan konstateras att det totalt finns 94 personer numrerade som anklagade i handskriften och 71 stycken finns med i rannsakingens slutliga lista över dömda och lämnade för dom. Av de 94 som totalt finns med i handskriften kan 46 stycken återfinnas som antingen dömda eller lämnade för dom i rannsakningsprotokollet. De 25 övriga i rannsakningsprotokollets lista över dömda är nästan uteslutande hemmahörande i Torsåkers socken. Den socken som alltså inte finns upptagen i handskriften.

I Hornaeus avhandling hävdar han att över 100 personer slutligen dömdes till döden i pastoratet. En del av dessa överlevde tack vare havandeskap och en del av dem flydde. Hornaeus skriver vidare att 71 personer slutligen avrättades. Om denna uppgift bland annat grundar sig på innehållet i handskriftens protokoll betyder det att det inte behöver vara de 71 som dömdes i rannsakingen som slutligen kanske dödades. Det finns då flera möjliga personer som skulle kunna utgöra dessa 71 avrättade. Tidigare har inte Hornaeus dödstal kunna bekräftats, men om detta är protokollavskriften av kommissionsarbetet som han talar om i sin avhandling kan vi vara ett steg närmare att avgöra hur många som faktisk slutligen dömdes till döden av kommissionsrätten i Torsåkers pastorat 1675.

11. Vidare studier av materialet

Denna handskrift skulle mycket väl kunna vara givande i vidare forskning kring trolldomsprocessen i Torsåker. Den innehåller sedan tidigare okända uppgifter som skulle kunna vidare utforskas. De som står anklagade i handskriften samt i rannsakningsprotokollet skulle kunna kollas mot folkbokföringsdokument med uppgifter om bosatta i socknarna efter processen för att vidare bestämma vilka som överlevde anklagelserna. Vidare borde Hülphers samlingar granskas. Detta för att se om de innehåller uppgifter kring antalet dömda och avrättade i den behandlade processen. Exempler på vad som vidare skulle kunna studeras är många fler. Källan kan användas för att svara på en mängd andra frågeställningar. Frågor kring processen rent lokalt, om hur trolldom uppfattades i tiden, genusteoretiska frågeställningar och frågor kring uppsyningsmännens roll i rättegången är bara ett fåtal exempel på vad källan skulle kunna brukas för att svara på.

Vid sidan om detta vill jag återigen upprepa att jag inte gör anspråk på sanningen. Jag har i denna uppsats presenterat argument för och emot mina hypoteser. Även om mycket tyder på att det skulle kunna vara Hornaeus som står som författare till handskriftens tredje del, att det finns möjlighet att denna skulle kunna vara ett tidigt manuskript till Hornaeus avhandling från 1771 samt att de två protokollen i handskriften skulle kunna vara avskrifter av kommissionens försvunna protokoll från förhandlingarna i Torsåkers socken behöver detta fortsatt utforskas för att något av det skulle kunna fastställas.

12. Käll- och litteraturlista

12.1 Källor

Otryckta källor

Handskriften som återfinns på Läns museet Murberget i Härnösand, personarkiv, volym F1:1.

Handskrifter, Kungliga biblioteket, A. 1031 Hornaeus – Berättelse om trolldomsoväsendet i Sverige.

Tryckta källor

Hornaeus, Jöns (1935). Berättelse om vidskepelse och häxprocesser i Ångermanland. *Ångermanland-Medelpad : årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund*. 1935(3), s. 136-175

Nordquist, Göran (red.) (2001). *Rannsakingar i oktober 1674 angående trolldomsväsendet i Ångermanland: Dals, Torsåkers och Ytterlännäs socknar (Södra Ångermanlands domsagas arkiv, vol A I a: 1)*. [Torsåker: Göran Nordquist

12.2 Litteratur

Ankarloo, Bengt (2007). *Satans raseri: en sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*. Stockholm: Ordfront

Ankarloo, Bengt (1971). *Trolldomsprocesserna i Sverige*. Diss. Lund : Univ., 1972

Gadelius, Bror (1912-1913). *Tro och öfvertro i gångna tider*. Stockholm:

Godbeer, Richard (1992). *The Devil's dominion: magic and religion in early New England*. Cambridge: Cambridge Univ. Press

Henningsen, Gustav (1987). *Häxornas advokat: historiens största häxprocess*. Stockholm: Tiden

Johansson, Jessica (2010). *Avskrift från år 2009 av anteckningsbok funnen i Läns museet Murbergets arkiv i Härnösand 2005 - rörande trolldom i Torsåkers socken i Ångermanland under 1670- talet*. Gävle:

Nilsson, Kristina (2005). *Från by up i sky och ända till helwetis: om trolldomsprocesserna i Gävle*. Gävle: Fängelsemuseet i Gävle

Norberg, Sture (red.) (2000) *Trolldomsrannsaking i Torsåker, Dal och Ytterlännäs socknar 1674. vol. 32 häfte 4, 6, 7*. Huddinge: Sture Norberg

Norborg, Lars-Arne (1968). *Källor till Sveriges historia*. Lund: Gleerup

Oja, Linda (1999). *Varken Gud eller natur: synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. Diss. Uppsala : Univ.

Sallmann, Jean-Michel (1992). *Häxor: djävulens förbundna*. Stockholm: Bergh

Stattin, Jan (1953). Häxprocessen i Torsåker 1674-1675. *Hola elevförbunds årsskrift*. 1953(22), s. 7-17

Sundin, Teo & Sundin, Per (1978). *Häxorna: häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland*. Bjästa: CeWe-förl.

Svensson, Lars (1974). *Nordisk paleografi: handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov*. Lund: Studentlitteratur

Swedlund, Robert & Svenonius, Olof (red.) (1948). *Svenska skriftprov 1464-1828: texter och tolkningar*. 2. uppl. Stockholm: Geber

Sörlin, Per (1993). *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635-1754 = [Witchcraft and magic trials in the Göta Royal Superior Court, 1635-1754]*. Diss. Umeå : Univ.

Thurén, Torsten (2005). *Källkritik*. 2., [rev. och utök.] uppl. Stockholm: Liber

Åberg, Alf (1989). *Häxorna: de stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*. Göteborg: Esselte studium/Akademiförl.

Wallenberg Bondesson, Maria (2003). *Religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630-1800*. Diss. Stockholm : Univ., 2003

Åberg, Alf (1989). *Häxorna: de stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*. Göteborg: Esselte studium/Akademiförl.

12.3 Internetsidor

http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=719&layout=html#chapter_77036 Hämtat den 7/3-2009 kl. 14.07

<http://www.botvid.org/dokument/AnletsBladet%20%202009.pdf> Hämtat den 6/4-2010 kl. 11.13

<http://www.accidere.se/d19abfd9-498d-4e49-a17e-69488b4a83a0-29.html> 9/1-2010 kl. 17.37

<http://runeberg.org/scandia/1931/0121.html> Hämtat den 23/9-2010 kl 09.17

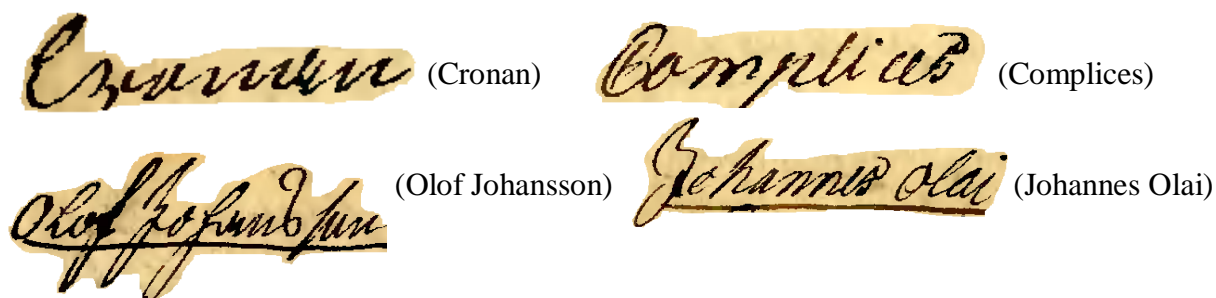
12.4 Illustrationer

Illustration 1 och 2 – Fotografier av originalhandlingen där de överkryssade delarna visas

13. Bilaga 1. Skriftanalys av handskrift

Mellan slutet av 1500-talet och början av 1800-talet brukades i stort två olika skriftstilar i Sverige. Den latinska och den tyska nygotiska stilen. Den latinska stilen är förhållandevis lätt att läsa medan den tyska nygotiska är betydligt svårare då flera bokstäver i denna stil skiljer sig i utseende från de bokstäver vi använder i dag.¹²³ Anteckningsbok 1 är skriven med tysk nygotisk stil med inslag av latin. Exempelen på vänster sida är nygotisk stil och de på höger sida är latinsk stil.

Textprov 3-6 – Skriftprov ur originaldokumentet

Källa. Ur originaldokumentet s. 13, 12, 22 och 14.

Den latinska stilen påminner mer om dagens skriftutseende. Denna stil förekommer dock i mycket liten utsträckning i förhållande till den tyska nygotiska stilen. Ett par namn (som det ovan) är skrivna med latinsk stil. Utöver dessa är det begrepp ur en religiös kontext och ord direkt tagna från latinska språket som skrivs med latinsk stil i skriften.

I anteckningarna används dels nasalsträcket som förkortningsverktyg. Det innebär att ett nasal (ett sträck) placeras över ett m eller n i eller på slutet av ett ord för att visa att ett m eller n tagits bort. (minne). (hennes). Ibland används nasaltecknet även som ”latstreck” och tar bort andra bokstäver än m och n.¹²⁴ Detta är inte förekommande i denna skrift.

I stället används ett annat förkortningstecken i anteckningarna ser ut så här:

(öf:rtygade = öfwertygade) Kroken efter f ersätter bokstäverna *we*. I (Kong: = Kongliga) ersätter kroken bokstäverna *liga*. Detta är ett vanligt

förekommande förkortningsverktyg i anteckningarna. När det t.ex. ser ut så här *ib^m* i avskriften betyder det att ordet är förkortat med en uppdagning. Detta händer mest i den andra delen i skriften.

¹²³ Swedlund & Svenonius (1948), s. 7.

¹²⁴ Ibidem

Enligt Swedlund och Svenonius kan det i den tyska nygotiska stilen vara svårt att avgöra om det är små eller stora bokstäver.¹²⁵ Detta tyckte jag stämde när det gällde en många av de stora bokstäverna. Jag har dock lyckats finna en flera av dem. Dessa har jag sammanställt i bokstavsanalyser för den första och andra delen i avskriften. Ett exempel på en osäkerhet i textanalyser från denna tid är att det stora J:et i den tyska nygotiska stilen betyder både stort I och J. Se exempelvis: (Ingrid) (Johans). Ibland finner jag dock i denna text att skribenten sätter en prick över I/J. Detta skulle enligt min tolkning i så fall skulle betyda att denne avser bokstaven I. För övrigt så är det på grund av dålig interpunktion svårt att hänga med i texten.

---

¹²⁵ Swedlund & Svenonius (1948), s. 7.

14. Bilaga 2. Bokstavsanalyser för de två första delarna i handskriften

Bokstavsanalys för protokollet över Ytterlännäs socken

A -	K -	U -
B -	L -	V -
C -	M -	W -
D -	N -	X -
E -	O -	Y -
F -	P -	Z -
G -	Q -	Å -
H -	R -	Ä -
I -	S -	Ö -
J -	T -	

a -	k -	u -
b -	l -	v -
c -	m -	w -
d -	n -	x -
e -	o -	y -
f -	p -	z -
g -	q -	å -
h -	r -	ä -
i -	s -	ö -
j -	t -	

ck -	st -	Andersson -
ss -	sk -	det samma -
ch -	tt -	

Bokstavsanalys för protokollet över Dals socken

A - K -

U -

B - L -

V -

C - M -

W -

D - N -

X -

E - O -

Y -

F - P -

Z -

G -

Q -

Å - H - R - Ä - I - S -

Ö -

J - T - a - k - u - b - l - v - c - m - w - d - n -

x -

e - o - y - f - p - z - g - q - å - h - r - ä - i - s - ö -

j -

t - ss - st - rijs - tt -

